

Методичні рекомендації для підготовки студентів до семінарських занять

Семінарські заняття з історії України допомагають студентам поглибити свої знання з ключових проблем історії України ХХ ст.

Підготовка до семінарських занять включає два організаційний етапи:

1. Загальне ознайомлення з рекомендованою літературою.
2. Систематичне поглиблене вивчення спеціальної літератури та обробка опублікованих матеріалів.

Для ознайомлення з колом питань, які стосуються теми семінарського заняття, студенту необхідно знання фактичного матеріалу відповідних розділів підручника або іншого посібника. Потім необхідно ознайомитися з монографіями і статтями, які рекомендовані у списку літератури до кожної теми.

Робота з джерельним матеріалом опублікованим у спеціальних виданнях та спеціалізованих історичних сайтах, є обов'язковою при підготовці до семінарських занять.

Структура відповіді на семінарському занятті

Відповідь повинна містити чітку постановку питання, аналіз наукової літератури і джерел, використаних при підготовці, основну частину, що розкриває тему, висновки. Постановка питання вимагає від студента чіткого уявлення про актуальність проблеми, що розглядається. Історіографічний огляд повинен висвітлювати її стан вивчення у спеціальній літературі. Висновки повинні бути короткими, чіткими без повторення і введення нового фактичного матеріалу.

Система оцінювання роботи студента на семінарському занятті

№	Вид роботи	Кількість балів за 1 заняття
1.	Відповідь на питання плану	0-3
2.	Відповідь на додаткові запитання	0-1
3.	Доповнення, рецензування відповіді	1-2
4.	Контрольна робота з теми	0-3
5.	Виступ з доповіддю	3
6.	Підготовка доповіді-презентації	5

Плани та методичні рекомендації до семінарських занять

Семінарське заняття 1. (4 години).

Тема: Українська Центральна Рада.

1. Постановка проблеми. Характеристика джерел та історіографії
2. Початок революції. Виникнення та перший період діяльності Центральної Ради.
3. Законотворча діяльність Центральної Ради у червні - липні 1917 рр.
4. Назрівання політичної кризи (липень-жовтень 1917 р.).
5. Проголошення Української Народної Республіки.
6. Передумови та хід війни радянської Росії проти УНР.
7. Проголошення незалежності УНР. Берестейській мирний договір.
8. Державотворча діяльність Центральної Ради:
 - а) аграрне питання;
 - б) військове будівництво;
 - в) культура та релігія;
 - г) зовнішня політика.
9. Висновки.

Збірники документів

1. Українська Центральна Рада: Док. І матеріали: У 2 т. Т.1: 4 березня-9 грудня 1917 р. / НАН України. Ін-т історії України. Відп.ред. В.А.Смолій; -К.:Наукова думка, 1996. -589 с.
2. Українська Центральна Рада: Док. І матеріали: У 2 т. Т.2: 10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р. / НАН України. Ін-т історії України. Відп.ред. В.А.Смолій; -К.:Наукова думка, 1997 -421 с.
3. Український національно-визвольний рух: Березень-листопад 1917 р.: Документи і матеріали. – К., 2003;
4. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть?. К., 1991.
5. Грушевський М. Твори.: В 50 т.. – Т.4. Кн.1 Серія :Суспільно-політичні твори (доба Української Центральної Ради березень 1917р. –квітень 1918 р.). Львів., 2007
6. Кудлай О. Б. Українська Центральна Рада. Протоколи II–IV сесій. Документи. (Квітень–жовтень 1917 р.) / Відп. ред. В. Ф. Верстюк. - К, 2015. – 222 с. Доступно з: <http://www.history.org.ua/?libid=10271>
7. Хрестоматія з історії України За ред. В.І.Червінського. — К.: Вежа. - 1996.
8. Історія України: Хрестоматія / Упоряд. В. М. Литвин; Відп. ред. В. А. Смолій. НАН України. Інститут історії України. – К.: Наукова думка, 2013. – 1056 с. Доступ з: <http://www.history.org.ua/?libid=10233>
9. Хрестоматія з історії УРСР. Т. 2. - За ред. Лося. — К., 1961.
10. Хрестоматія з історії держави і права України. Т. 2 . К., 1997.

11. Українознавство. Хрестоматія. — Т. 2. — К., 1997.
12. Багатопартійна українська держава на початку ХХ ст.: Прогр. док. укр. партій. — К., 1992;
13. Ленін В. Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Української Ради // Повне збір. творів. — Т. 35

Мемуарні джерела

1. Грушевський М. Спомини // Київ. 1989. - №8.
2. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле.
3. Чикаленко Є. Уривок із спогадів за 1917 р. // Щоденник (1918-1919). - К.: Темпора, 2011. - 424 с. Доступно з: <http://www.history.org.ua/?libid=10237>
4. Кедровський В. Спогади члена Українського військового комітету і товарища секретаря військових справ у часі Української Центральної Ради. Вінніпег, 1967.
5. Антонов-Овсеєнко В. Записки о гражданской войне. — М., 1924-1933. — Т. 1-4;
6. Винниченко В. Відродження нації. — К., 1990. — Ч.1-2.
7. Великий Жовтень на Київщині. Збірник спогадів учасників Великої соціалістичної революції. — К., 1957.
8. Мазепа І. Україна в огні й бурі революцій. — Мюнхен, 1950-1953. — Т. 1-3;
9. Гольденвейзер А. Революция на Украине по мемуарам белых. — М., 1990
10. Затонський В. Уривок з спогадів про Українську революцію. //Архіви України. — 1990. — №4 — с. 53—73.
11. Скоропадський П. Спогади. — К., 1992
12. Христюк П. Замітки і матеріали до історії Української революції. 1917 — 1920 рр. — Т. 1. —Відень, 1921.

Підручники та довідникові видання

1. Верстюк В., Дзюба О. Репринцев В. Україна від найдавніших часів до сьогодення. Хронологічний довідник. — К., 1995.
2. Україна: Хроніка ХХ ст.: Рік 1918: Довід.вид./ Редкол. В.А.Смолій. — К., 2005, - 402 с. Доступно з: <http://www.history.org.ua/?hrono&inyear=1918>
3. Верстюк В., Осташко Т. Діячі Української Центральної Ради: Біографічний довідник. — К., 1998;
4. Верстюк В.Ф. Українська Центральна Рада // Історія України: нове бачення / В.Ф.Верстюк, О.В.Гарань, О.І.Гуржій та ін.; під ред. В.А. Смолія. - К: "Альтернативи", 2000. - 464 с.
5. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX-XX ст. — К., 1996.
6. Історія України в особах, XIX-XX ст. — К., 1995
7. Остапенко П.В. Усі видатні постаті історії України. — Х., 2006. — 352с.

8. Новітня історія України (1900 – 2000)/ А.Г.Слюсаренко, В.І.Гусев, В.П. Дрожжин та ін.. – К.:Вища школа., 2000. -663.
9. Полонська-Василенко Н. Історія України. – К., 1992. – Т.2
10. Українське державотворення: Словник-довідник/ За ред.. О.М. Мироненка. – К: Либідь, 1997. – 560с.
11. Довідник у 2 ч./ Упоряд. І.О.Кресіна, В.Ф.Панібудьласка; За ред. В.Ф.Панібудьласки. - К.: Вища школа, 1997. - Ч. 2. - 704 с.
12. История Украинской ССР. —т. 6. — К., 1983. —655 с.

Література узагальнюючого характеру

1. Верстюк В.Ф. Лютнева революція. Українська Центральна Рада. Брест // Нариси з історії української революції 1917-1921 років / Ред.кол.: В.А.Смолій, В.Ф.Верстюк, С.В.Кульчицький та ін.. НАН України. Інститут історії України. – К.: Наукова думка, 2011. Кн.1 -390 с. Доступно з <http://www.history.org.ua/?litera&kat=5&id=7096>
2. Рубльов О.С., Реєнт О.П. Українські визвольні змагання 1917-1921 рр. – К., 1999. [Україна крізь віки. – Т.10]
3. Верстюк В.Ф., Горобець В.М., Толочко О.П. Українські проекти в російській імперії // Україна і Росія в історичній ретроспективі: Нариси в 3-х томах / Інститут історії України НАН України: Т.1. – К.: Наукова думка, 2004. – 504с. Доступно з <http://www.history.org.ua/?litera&id=2039>
4. Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття: Нариси політичної історії. – К.:Либідь, 1993. 288с.
5. Павленко Ю., Храмов Ю Українська державність у 1917 — 1920 рр. — К.: Манускрипт, 1995.—260 с.
6. Солдатенко В.Ф. Українська революція. Історичний нарис: Монографія. – К., 1999;

Монографії

7. Авдусишин Б. У пошуках соціальної рівноваги: нарис історії політики українських урядів в революційних та визвольних змаганнях 1917 — 1920. — К.: Федерація профспілок України, 1995. — 192 с.
8. Голубко В. Армія Української Народної Республіки 1917-1918. Утворення та боротьба за державу. – Львів, 1997
9. Дорошенко Д. Історія України, 1917-1923. – Ужгород, 1932. – Т.1: Доба Центральної Ради
10. Капелюшний В. Здобута і втрачена незалежність: історіографічний нарис української державності доби національно-визвольних змагань (1917-1921 рр.). – К., 2003
11. Притуляк П. Україна і Брестський мир: від підписання до виконання (1917-1918 рр.). – К., 2004
12. Тинченко Я. Перша українсько-більшовицька війна (грудень 1917 – березень 1918). – К; Львів, 1996
13. Удовиченко О. Україна у війні за державність: Історія організації і бойових дій Українських збройних сил. 1917 – 1921. – К., 1995

14. Уляновський В. Церква в Українській державі 1917 – 1920 рр. (Доба Української Центральної Ради). – К., 1997
15. Хміль І. Аграрна революція в Україні: берез.1917 – квіт. 1918 рр. – К., 2000
16. Щусь О. Всеукраїнські військові з'їзди. – К., 1992

Статті

17. Верстюк В.Ф. Склад і структура Центральної Ради // Нариси з історії української революції 1917-1921 років . Доступно з: <http://histans.com/LiberUA/978-966-00-1145-8/4.pdf>
18. Бойко В. Визнання міськими думами влади УЦР у листопаді-грудні 1917 р. // Проблеми вивчення історії української революції 1917-1921 рр. – К., 2002
Доступно з: http://histans.com/JournALL/revol/revol_2002_1/revol_2002_1.pdf
19. Бойко О.Д. Політичне протистояння Української Центральної Ради і більшовиків (жовтень – грудень 1917 р.) /О.Д. Бойко // Український історичний журнал. – 2003. – №4. – С.11-21.
20. Верстюк В. Українська Центральна Рада та її Універсали: Третій та Четвертий // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 рр. 2002.
21. Верстюк В.Ф. Роль і місце Центральної Ради в модерній історії України // УІЖ. – 1997. - № 5.
22. Верстюк В.Ф. Українська революція: доба Центральної Ради // УІЖ. - 1995. - №5 с. 65, 79 -88.
23. Верстюк В.Ф. Український національно-визвольний рух (березень-листопад 1917 р.) // Укр. іст. журн. – 2003. – № 3;
24. Верстюк В. Незакінчена війна: український рух в російській армії //Нариси історії української революції 1917–1921 років. К., 2011. –Кн.1
25. Верстюк В. Українська Центральна рада і армія // "Воєнна історія" #1-3 (31-33) за 2007 рік <http://warhistory.ukrlife.org>
26. Гай-Нижник П.П. Формування центральних та місцевих органів виконавчої влади в Україні за доби Центральної Ради // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. К., 2009. – С.229-270. –Доступно з: <http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc/182doc.php>
27. Литвин С.Х. Будівництво Українського військово-морського флоту у добу ЦентральноїРади: здобутки та помилки. Доступно з: http://warhistory.ukrlife.org/2_02_7.htm
28. Верстюк В.Ф. Політична боротьба за владу в Українській Народній Республіці в перші місяці її проголошення // Український історичний журнал. – Київ, 2008 - №1
29. Верстюк В. Ф. Всеукраїнський національний конгрес у контексті становлення Центральної Ради // Проблеми вивчення історії Української революції К., 2008. -№3
30. Кудлай О. Б. Створення та діяльність народного міністерства ... міністерства військових справ

Української Народної Республіки (червень 1917 – квітень 1918 рр.) // Проблеми вивчення історії української революції 1917-1921 рр. Збірник наукових статей. – К., 2014. – 400с. Доступ з: <http://www.history.org.ua/?libid=10269>

31. Гай-Нижник П.П. Фінансова політика уряду Української Держави у період // Україна і Росія: досвід історичних зв'язків та перспективи співробітництва. –Кривий Ріг, 2004. С.168-184. <http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/UNR-1.php...>
32. Гай-Нижник П.П. Фінансові війни: Росія проти УНР (1917-1918 рр.): Автореф.дис...д.і.н. –К, 2008.-32с.
33. Гай-Нижник П.П. Теоретичні засади фінансової системи Української держави у 1917-1919 рр. // УІЖ. – 1998. - № 4.
34. Гай-Нижник П. Податкова політика Центральної Ради, урядів УНР, Української Держави, УСРР (1917 - 1930 рр.). Київ, 2006
35. Гай-Нижник П. П. Інститут українських місцевих комісарів та комендантів за Центральної Ради (1917–1918 рр.) // Гілея. - 2012. - Вип.65.
36. Гошуляк І. Про причини поразки Центральної Ради // УІЖ. – 1994. - № 1
37. Гошуляк І. Питання соборності українських земель на Брест-Литовській мирній конференції // УІЖ. – 2004. - № 2
38. Дещинський Л. З історії створення збройних сил української народної республіки (березень 1917 – квітень 1918 рр.) /Л. Дещинський, В. Голубко //Розбудова держави. – 1996. – №6. – С.50-55.
39. Кудлай О.Б. Переговори Центральної Ради і представників Тимчасового уряду // Укр. іст. журн. – 1999. - № 6.
40. Кудлай О.Б. Боротьба навколо прийняття “Тимчасової інструкції Генеральному секретаріатові Тимчасового уряду на Україні” на IV сесії Української Центральної Ради // УІЖ – 1997. - № 5. -с. 80—87.
41. Кудлай О.Організація, внутрішня структура та завдання Народного міністерства земельних справ УНР // Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 років. К., 2010. Вип.5.
42. Кульчицький С. Нотатки про українські революції // Історія України. – 2002. - № 6, 7, 10 та ін.
43. Лисяк-Рудницький І.Четвертий універсал та його ідеологічні попередники // Історичні есе. Т.2. –К, 1994.
44. Лисяк-Рудницький І. Українська революція з перспективи сорокаліття // Історичні есе. Т.2. –К, 1994.
45. Лозовий В.С. Селянська правосвідомість у добу Української революції (1917-1921 рр.) // Укр. іст. журн.- 2005. - № 6
46. Любовець О.М. Проблема української державності в програмах і діяльності українських політичних партій (березень – листопад 1917 р.) /О.М. Любовець //Український історичний журнал. – 2003. – №4. – С.22-29.
47. Миронець Н.І. З епістолярної спадщини громадсько-політичних діячів України (1917 р.) /Н.І. Миронець //Український історичний журнал. – 2003. – №4. – С.29-38.

48. Мовчан О.М., Реєнт О.П. Міжпартійна політична боротьба у профспілковому русі України (1917—1920)// УІЖ.- 1995. №5. – С.8-27.
49. Осташко Т.С. З історії літературно-мистецького життя в Україні за часів Центральної Ради //УІЖ.—1998.- №3. –С.24-38.
50. Зубалій О.Д., Рященко Д.С. Освітній рух в Україні у добу національно-державного відродження (1917—1920)// УІЖ. 1998.- №3. – С.12—24.
51. Притуляк П.П. Економічний договір УНР з Німеччиною та Австро-Угорщиною в 1918 р. II УІЖ.- 1997.—№1. -с. 62—72.
52. Рогожин А.Й. Земельне законодавство Центральної Ради /А.Й. Рогожин, В.Д. Гончаренко //Вісник Академії правових наук України. – Х.: Основа, 1994. – Вип.2. – С.52-60.
53. Розовик Д. Центральна Рада й українська культура // Укр іст. журн. – 1993. - № 2-3
54. Солдатенко В.Ф., Солдатенко І.В. Виступ полуботківців у 1917 р. // УІЖ. – 1993. - № 7-10;
55. Стефанович П. Первые жертвы большевистского массового террора // 1918 год на Украине — М., 2001. — 22-26 с.
56. Хміль І. Вплив III Універсалу на посилення національно-визвольного руху в регіонах України // УІЖ. – 2004. - № 2
57. Хміль І. В. Перший Всеукраїнський селянський з'їзд (28 травня – 2 червня 1917 р.). – К.: Ін-т історії України АН України, 1992. – 36 с.
58. Щусь О. Й. Всеукраїнські військові з'їзди. – К.: Ін-т історії України АН України, 1992. – 86 с.
59. Черноіваненко В. Історія паперових грошей України 1917-1920 років // Дзеркало тижня. – 2001. – № 37 (361) <http://www.zn.kiev.ua/nn/show/361/32303/>
60. Янкоська О.В. Культурне життя в Україні у період національно-демократичної революції (1917-1920 рр.) // Укр. іст. журн. – 2005. - № 2

Відео-матеріали:

1. Відео-лекція Г.Савченко на тему «Зародження українського руху в російській армії 1917 року». Доступно з: http://tvi.ua/lecture/2012/12/16/zarodzhennya_ukrayinskoho_rukhu_v_rosiyski_y_armiyi

Методичні рекомендації.

Вивчення даної теми має допомогти студентам зрозуміти характер перетворень, що мали місце в Україні в 1917 — 1920 рр., а також причини падіння влади УЦР. Суттєве значення в цей період мала діяльність Центральної Ради, яка виникла та діяла, як багатопартійний орган, вона об'єднала представників різних політичних поглядів та течій. Саме цей факт багато чому вплинув на ті демократичні заходи, що здійснювала Центральна Рада. Отже, студенти повинні уважно проаналізувати партійний, національний соціальний склад Центральної Ради та її діяльність.

Підготовку до семінарського заняття слід починати з аналізу літератури. Бажано класифікувати та систематизувати її за хронологічним чи проблемним принципом. Велике значення для розуміння причин падіння Центральної Ради має робота з документами. Студент повинен сформулювати мету, завдання, визначити проблеми даного семінару, зробити узагальнення до кожного з запропонованих питань.

При розгляді першого питання слід враховувати, перші кроки зі створення УЦР задокументовані доволі фрагментарно. Недоліки джерел перекочували до наукових інтерпретацій, створивши поле для дискусій стосовно дати створення ЦР та його ініціаторів. У науковій літературі називається 3-4, 7 та 9 березня. Існує також історіографічні версії про одночасне існування двох Центральних Рад – самостійницької і автономістської (Мірчук засновником самостійницької Ради називає Міхновського, Млиновецький – Братство самостійників). Але поки вони не знаходять підтвердження у джерелах. Тому основною версією вважається створення УЦР на базі об'єднання членів ТУПу з представниками соціалістичних організацій.

На початку УЦР відіграла роль київської міської організації. М.Грушевський писав, що на момент його повернення до Києва УЦР була «скромним українським мікрокосмом». Поступово відбувалось ідеологічне, організаційне, чисельне становлення УЦР, завершити яке мав всеукраїнський національний конгрес. УЦР перетворилась на всеукраїнську організацію представницького типу на зразок парламенту і отримала повноваження виступати від імені українського народу на захист його інтересів. Небажання з боку російського Тимчасового Уряду визнати право України вирішувати власну долю призводило до ряду перманентних конфліктів та укладення ненадійних компромісів.

При розгляді законотворчої діяльності УЦР в червні – липні 1917 р. доцільно проаналізувати, передусім, тексти першого та другого Універсалів, обставини їх прийняття та історичні наслідки.

Захоплення влади в Росії більшовиками, їхня військова агресія проти УНР прискорили проголошення самостійності України та вихід її на міжнародну арену. Укладення Брестського мирного договору поставило УНР у залежність від одного з альянсів у Світовій війні. Заступництво держав Четверного союзу дозволило Центральній Раді відновити владу в Україні, ціною фактичної окупації її території кількасот тисячним контингентом німецьких і австро-угорських військ. Водночас Брестські домовленості наклали на уряд УНР досить обтяжливі зобов'язання по поставках збіжжя і сировини новим союзникам.

Аналізуючи результати діяльності УЦР важливо усвідомити, що створення Української Народної Республіки було об'єктивним проявом розвитку української нації, українського національного руху. Однак, УЦР зробила недостатньо для задоволення невідкладних соціальних потреб населення України.

Питання для самоконтролю:

1. Назвіть дату, причини, хід та наслідки повстання полуботківців.
2. Визначте причини війни більшовицької Росії проти УНР?
3. Коли УЦР прийняла Аграрний закон?
4. Якими були умови Ультиматуму російського Раднаркому до УЦР?

Теми рефератів:

1. Політичні партії в Україні у 1917 р.
2. Доля членів Центральної Ради в СРСР (Білокінь С. Доля членів Центральної Ради в СРСР)
3. Центральна Рада у спогадах її діячів.
4. Бій під Крутами за спогадами очевидців.
5. Жовтневі події 1917 р. в Києві.
6. Окупаційний режим більшовицької влади в Україні взимку 1917-1918 рр.
7. Стосунки між українською владою і німецько-австрійським командуванням.

Семінарське заняття 2. (4 години).

Тема: **Українська Держава П.Скоропадського**

1. Постановка проблеми. Характеристика джерел та літератури.
2. Передумови та основні рушійні сили квітневого перевороту. Суспільно-політичний світогляд П.Скоропадського.
3. Структура органів влади Української Держави та характеристика законотворчої діяльності уряду.
4. Соціально-політична база.
5. Соціально-економічна політика.
6. Характеристика діяльності уряду П.Скоропадського в галузі культури і церкви.
7. Зовнішньополітичні напрямки в роботі уряду Української держави.
8. Ставлення населення України до уряду П.Скоропадського.
9. Висновки.

Збірники документів

1. Україна в ХХ столітті (1900-2000) Зб. Документів і матеріалів / Упор. А.Слюсаренко та ін. – К., 2000. – 351с.
2. Архівні документи періоду Української держави // сайт П.Гай-Нижника. Доступно з: <http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/arhiv.getmanat.php>
3. Лист В.Липинського до Є.Чикаленка. 3 жовтня 1918 р. [http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1918\(10\)03.lypynsky.php](http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1918(10)03.lypynsky.php)
4. Хрестоматія з історії держави і права України: У 2-х т. / За ред. В.Д. Гончаренка. –К.: Ін Юре, 1997. - Т.2.
5. Закони про тимчасовий державний устрій України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0004300-18>

6. Грамота до всього українського народу. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0003300-18>
7. Українська Держава (квітень – грудень 1918 року). Документи і матеріали. У двох томах.- К., 2015.
8. Хрестоматія з історії України. За ред. В.І.Червінського. — К.: Вежа. — 1996.
9. Хрестоматія з історії УРСР. Т. 2. — За ред. Лося. — К., 1961.
10. Українознавство. Хрестоматія. — Т. 2. — К., 1997.
11. Мироненко О.М. Витоки українського революційного конституціоналізму 1917 – 1920 рр.: теоретико-методологічний аспект. — К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького, 2002.
12. Дипломатія УНР і Української держави в документах і спогадах сучасників. у двох томах. — К., 2008.
13. Мирні переговори між Українською Державою та РСФРР 1918 року. Протоколи і стенограми пленарних засідань. Зб. документів і матеріалів. — Київ–Нью-Йорк–Філадельфія, 1999.
14. Україна в ХХ столітті. Збірник документів і матеріалів. (1900 - 1939). — К., 1997.

Мемуарні джерела

1. Скоропадський П. Спогади. — К., Філадельфія, 1995
2. Христюк П. Замітки і матеріали до історії Української революції. 1917 – 1920 рр. — Т. 1. —Відень, 1921.
3. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє-минуле.
4. Дорошенко Д. Історія України 1917-1923 рр. В 2-х т. — К., 2002. -Т.2: Українська Гетьманська Держава 1918 р.
5. Винниченко В. Відродження нації: історія Української революції (березень 1917 – грудень 1919 рр.) — К., 1990. — Ч. 1-3
6. Шаповал М. Велика революція і українська визвольна програма
7. Революція на Україні по мемуарам белых. — М., 1990
8. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму. — К., 1995.
9. Милуков П.Н. Дневник, 1918-1921 — М., 2005.
10. Зеньковский В. Пять месяцев у власти (15 мая – 19 октября 1918) Воспоминания. — М.
11. Донцов Д. Рік 1918. — К., 2002 – 208.

Підручники та довідникові видання

1. Історія України: нове бачення / В.Ф.Верстюк, О.В.Гарань, О.І.Гуржій та ін.; під ред. В.А. Смолія. - К: "Альтернативи", 2000. - 464 с.
2. Україна: Хроніка ХХ століття: Рік 1918. — К., 2005.
3. Верстюк В., Дзюба О. Репринцев В. Україна від найдавніших часів до сьогодення. Хронологічний довідник. — К., 1995.

4. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX-XX ст. – К., 1996.
5. Єкельчик С. Павло Скоропадський // Історія України в особах, XIX – XX ст. – К., 1995
6. Остапенко П.В. Усі видатні постаті історії України. – Х., 2006. – 352с.
7. Українське державотворення: Словник-довідник/ За ред.. О.М. Мироненка. – К: Либідь, 1997. – 560с.
8. Копиленко О., Копиленко М. Держава і право України. 1917-1920. Центральна Рада. Гетьманство. Директорія: Навч. посібник. – К., 1997
9. Довідник у 2 ч./ Упоряд. І.О.Кресіна, В.Ф.Панібудьласка; За ред. В.Ф.Панібудьласки. - К.: Вища школа, 1997. - Ч. 2. - 704 с.

Література узагальнюючого характеру

1. Верстюк В.Ф. Провал проекту малоросійської України // Революція 1917-1920 рр. і українсько-російські відносини. // Україна і Росія в історичній ретроспективі: Нариси в 3-х томах / Інститут історії України НАН України: Т.1. – К.: Наукова думка, 2004. – 504с. Доступно з http://histans.com/LiberUA/Book/UaRu/1/7_2.pdf
2. Пиріг Р., Осташко Т. Гетьманська держава // Нариси з історії української революції 1917-1921 років / Ред.кол.: В.А.Смолій, В.Ф.Верстюк, С.В.Кульчицький та ін.. НАН України. Інститут історії України. – К.: Наукова думка, 2011. Кн.1 -390 с. Доступно з <http://www.history.org.ua/?litera&kat=5&id=7096>
3. Рубльов О.С., Реснт О.П. Українські визвольні змагання 1917-1921 рр. – К., 1999. [Україна крізь віки. – Т.10]
4. Лисяк-Рудницький І. Українська революція з перспективи сорокаліття // Історичні есе. Т.2. –К, 1994.
5. Лисяк-Рудницький І. Політичні ідеї В.Липинського з перспективи нашого часу// Лисяк-Рудницький І. Українська революція з перспективи сорокаліття // Історичні есе. Т.2. –К, 1994
6. Гунчак Т. Україна: перша половина XX століття: Нариси політичної історії. – К.:Либідь, 1993. 288с.
7. Павленко Ю., Храмов Ю Українська державність у 1917 — 1920 рр. — К.: Маінускрипт, 1995.—260 с.
8. Солдатенко В.Ф. Українська революція. Історичний нарис: Монографія. – К., 1999;
9. История Украинской ССР. — т. 6. — К., 1983. — 655 с.
10. Полонська-Василенко Н. Історія України. – К., 1992. – Т.2

Монографії і статті

1. *Пиріг Р.* Українська гетьманська держава 1918 року. Історичні нариси / НАН України. Інститут історії України. — К.: Інститут історії України, 2011. — 336 с.
2. Гай-Нижник П. Державний переворот 29 квітня 1918 р.: причини та перебіг захоплення влади П. Скоропадським // Український історичний журнал. -2011. -№4. – С.132-164.

3. Гай-Нижник П. Проблема безробіття в Українській Державі 1918 року // Пам'ять століть. – 2003. – №2. – С.72–77
4. Гай-Нижник П. Фінансова політика уряду Української Держави Гетьмана П.Скоропадського (29 квітня – 14 грудня 1918 р) // Автореф...к.і.н. – К., 2000. – 20с.
5. Андрусишин Б. Церква в Українській державі. 1917-1920. – К., 1997
6. Гай-Нижник П. Фінансова політика уряду Української держави Гетьмана Скоропадського . – К., 2004.- 430 с.
7. Гетьман П.Скоропадський та Українська Держава 1918 року: Науковий збірник, присвячений 125 річчю від дня народження Гетьмана П.Скоропадського та 80-річчю проголошення Української Держави 1918 р. – К., 1998. – 242 с.
8. Гетьманат П.Скоропадського:Історія, постаті, контро версії. Всеукраїнська наукова конференція 19-20 травня 2008 ...Зб. –К., 2008. - 320с.
9. Пиріг Р.Гетьманат П.Скоропадського і російський монархічний рух в Україні (квітень-грудень 1918)// Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 років. – К., 2010. - №5. – С.177-206.
10. Пиріг Р.Гетьманат Павла Скоропадського: між Німеччиною і Росією. – К., 2008 – 209 с.
11. Пиріг Р. Земельна реформа гетьмана Павла Скоропадського: спроби проведення та причини невдачі // Український історичний журнал. – 2006. - №3. –С.68-84.
12. Захарченко П.Селянська війна в Україні: рік 1918. – К., 1997. – 188с.
13. Ульяновський В. Гетьман Павло Скоропадський і справа заснування Української академії наук // Український історичний журнал. – 2008.- №6. - С.26-38.
14. Ульяновський В. Церква в Українській державі 1917-1920 рр. (доба Гетьманату): Навчальний посібник. –К., 1997. – 319 с.
15. Рудий Г. Преса Української держави, 1918: питання освіти, науки, культури. –К., 1996. – 178с.
16. Терещенко Ю. Гетьманат П.Скоропадського як прояв консервативної революції // Український історичний журнал. – 2008. №4. – С.19-37.
17. Дмитришин В. Повалення німцями Центральної Ради у квітні 1918 року: нові дані з німецьких архівів // Політологічні читання. - 1994. -№ 1.
18. Полонська-Василенко Н. Українська Академія наук. – К, 1993.
19. Андрусішин Б. Робітнича політика українських урядів (1917-1920): Автореф.. докт.істор.наук. – К., 1997.
20. Сорочан Н. Утворення і діяльність Головного управління мистецтв і національної культури за Гетьманату П.Скоропадського // Укр. консерватизм і гетьманський рух: історія, ідеологія, політика. – Ч.3. – К., 2006.
21. Андрусишин Б. У пошуках соціальної рівноваги: Нарис історії робітничої політики центральних урядів доби революції та визвольних змагань. – К., 1995

22. Білодід О., Панченко В. Павло Скоропадський і Україна. – К., 1997
12. Бойко О. Утворення єдиного національного фронту українськими політичними силами у 1918 р. // Укр іст. журн. – 1997. - № 6.
13. Богуславська В. Розвиток народної освіти в Україні за часів Гетьманату (квітень-грудень 1918 р.) // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. Збірник статей. – К.: Рідний край, 1999. – Вип. 7. – С. 202-208
14. Витанович І. Аграрна політика українських урядів: 1917-1920. – Мюнхен, 1969
15. Гетьман Павло Скоропадський та Українська держава 1918 року // Студії з архівної справи та документознавства. – 1999. – Т. 5;
16. Зубалій О.Д., Рященко Д.С. Освітній рух в Україні у добу національно-державного відродження(1917—1920)//УІЖ.-У 12—24.
17. Історія січових стрільців. Воєнно-історичний нарис. – К., 1992
18. Капелюшний В. Здобута і втрачена незалежність: історіографічний нарис української державності доби національно-визвольних змагань (1917-1921 рр.). – К., 2003
19. Кучер В. Державотворча концепція українських монархістів–гетьманців // Розбудова держави. - 1997. - №3. - С. 35–40.
20. Лазарович М Українські січові стрільці в період розгортання національної революції в Наддніпрянщині: 1917-1918 роки // Історія України: Маловідомі імена, події, факти: (Зб. ст.). – К., 1999. – Вип. 5.
21. Лозовий В. Селянська правосвідомість у добу Української революції (1917-1921 рр.) // Укр. істор. журн.- 2005. - № 6
22. Матвієнко В. До питання про самовизначення Криму в 1917-1918 рр. // Укр. істор. журн. – 2002. – № 4
23. Мовчан О.М., Реснт О.П. Міжпартійна політична боротьба у профспілковому русі України (1917–1922) // Український історичний журнал. – 1995. – № 5. – С. 8-27
24. Мусієнко В., Машевський О. Українізація органів державної влади в гетьманській державі Павла Скоропадського // Розбудова держави. – 1996. - № 2
25. Лупандін О.І. Дмитро Дорошенко – міністр закордонних справ Української держави 1919 р. // Укр. іст. журн. – 1998. - № 2. – С. 115-125
26. Олійник З. Територіальне питання на українсько-російських переговорах 1918 р.// Історія Укр.: Маловідомі імена, події, факти (Зб. Ст.). — Вип. 7. — К.: Рідн. Край, 1999.- С.102 — 109.
27. Папакін Г. Павло Скоропадський: патріот, держава, творець, людина: Іст.-арх.нарис. – К. 2003
28. Пархоменко В.А. Українські військові формування П.Скоропадського на півдні України у 1918 р.// Іст. Укр.: Маловідомі імена, події, факти (Зб. Ст.). — Вип. 7. — К.: Рідн. Край, 1999.- С.98—102.
29. Притуляк П. Економічний договір УНР з Німеччиною та Австро-Угорщиною 1918 р. // Укр іст. журн. – 1997. – № 1.
30. Притуляк П. Україна і Брестський мир: від підписання до виконання (1917-1918 рр.). – К., 2004

31. Радченко Л. Сучасна історіографія національно-демократичної революції в Україні 1917-1920 рр. – Харків, 1996.
32. Реєнт О. Українська революція і робітництво: Соціально-політичні та економічні зміни 1917-1920 рр. – К., 1996
33. Розовик Д. Українське культурне відродження в роки національно-демократичної революції (1917-1920). – К., 2002
34. Рудий Г. Товариство “Просвіта” та їх роль у національному відродженні (за матеріалами періодичних видань 1917 — 1920 рр.) // Іст. Укр.: Маловідомі імена, події, факти (36. Ст.). — Вип. 7.—К.: Рідн. Край, 1999.-С. 114—120.
35. Удовиченко О. Україна у війні за державність: Історія організації і бойових дій Українських збройних сил. 1917 – 1921. – К., 1995
36. Янкоська О. Культурне життя в Україні у період національно-демократичної революції (1917-1920 рр.) // Укр. істор. журн. – 2005. - № 2
37. Любовець О. Всеукраїнський союз земельних власників у політичній системі гетьманату П. Скоропадського / О. Любовець // Український історичний журнал. - 2008. - № 4.
38. Горак В. Українська гетьманська держава у світлі спогадів її сучасників. – К., 2010. – 200с.

Методичні рекомендації.

Вивчення даної теми допоможе студентам-історикам зрозуміти характер перетворень, що відбулися в Україні в квітні - грудні 1918 р., а також ті причини, що привели до падіння Гетьманату і встановлення влади Директорії.

Метою даного семінару є вивчення утворення і функціонування однієї з державних формацій доби Української революції — гетьманату Павла Скоропадського. Доцільно звернути увагу на форму і сутність державно-політичної моделі, ідеологічну платформу, соціальну базу, проведення економічних реформ. Під час розгляду теми варто враховувати ступінь залежності гетьманату від союзників, вплив на державне будівництво російської імперської спадщини, роздвоєну лояльність правлячої еліти та причини невдачі цього державотворчого проекту.

Розглядаючи історіографію проблеми доцільно зважати на те, що характеристики форми і сутності Української гетьманської держави містять чимало різноманітних дефініцій: “монархія”, “диктатура”, “маріонетка”, “сателіт”, “контрреволюція”, “консервативна революція”, “авторитризм”, “військова бюрократія”, “буржуазно-поміщицький монархізм”, “бонапартизм”, «проект малоросійської України» і багато інших. Діаметрально протилежними оцінками науковці характеризують самого П.Скоропадського та гетьманський режим. Важливо сформувати власну оцінку гетьманської держави і відповідно причин її поразки.

При підготовці до другого питання в а р т о в р а х о в у в а т и, що продовження українським керівництвом УЦР навесні 1918 р. старого курсу внутрішньої політики, стрижневим напрямком якої залишалася соціалізація землі, слабкість урядового апарату і відсутність дієвого впливу на регіони, наростання анархічних настроїв серед селянства призвели до системної кризи влади. У березні–квітні 1918 р. почався стрімкий процес утворення структур опозиційних правлінню Центральної Ради, які гуртувались на консервативно-ліберальній платформі. Насамперед об'єднали свої зусилля земельна і промислово-фінансова буржуазія. Союз земельних власників і Союз торгівлі, фінансів і сільського господарства (Протофіс) направили урядові УНР декларації з вимогами відновлення права приватної власності, анулювання земельного законодавства, обмеження діяльності профспілкових і робітничих організацій тощо. Вони також запропонували певні моделі влади в Україні під патронатом центральноєвропейських держав. Колишній командувач І Українського корпусу генерал П. Скоропадський об'єднав однопумців в Українській народній громаді — організації консервативно-ліберального спрямування, ставлячи своїм завданням усунення від влади тогочасного уряду. Прийнявши умови німецького командування щодо зобов'язань у внутрішній і зовнішній політиці, П. Скоропадський розпочав активну підготовку до державного перевороту. Успіх державного перевороту був забезпечений ситуативним збігом інтересів: німецько-австрійської сторони, занепокоєної зривом поставок продовольства; консолідацією консервативних, приватновласницьких кіл перед втратою земель, маєтностей, підприємств, капіталів; певних верств населення зацікавлених у наведенні ладу і спокою. І нарешті, недієздатністю влади УНР, спричиненою системною політичною, економічною та управлінською кризою.

Державний переворот викликав поляризацію партійно-політичних сил. Українські соціалістичні партії, пройшовши процеси внутрішньої диференціації, визначили тактичні завдання і, демонструючи різну ступінь опозиційності до влади, на початку осені змогли об'єднатися на загальній платформі боротьби проти гетьманського режиму. На політичній арені України також діяв потужний сегмент російських правих, консервативних, промонархічних сил, який виступав суттєвим чинником впливу на урядові кола, а в кризовій ситуації осені 1918 р. відіграв істотну роль у визначенні політичного курсу Української Держави.

У суспільній сфері задеклароване наведення ладу і спокою, соціальне партнерство усіх класів фактично вилилося в обмеження демократичних свобод, ліквідацію інститутів місцевого самоврядування, посилення репресивних функцій держави. Уряд пішов на свідомі преференції для правого сегмента політичних сил, водночас вдавшись до заборони селянських, робітничих, професійних з'їздів.

Питання для самоконтролю:

1. Коли було проголошено Грамоту «До всіх українських громадян»? Що було в її змісті?
2. Як складались відносини Гетьманату П.Скоропадського з Кримом?

Теми рефератів:

1. Військова політика Гетьманату П.Скоропадського.
2. Світогляд П.Скоропадського за його споминами.
3. Діяльність П.Скоропадського в еміграції.

Семінарське заняття 3. (4 години).

Тема: **Українська Народна Республіка у добу Директорії**

1. Постановка проблеми. Характеристика джерел та історіографії.
2. Відновлення УНР. Київський період діяльності Директорії. Трудовий конгрес.
3. Орієнтація на Антанту та її крах. Повернення до влади соціалістів.
4. Кам'янецька доба. Похід об'єднаної армії на Київ та Одесу.
5. Перший зимовий похід.
6. Варшавська угода. Українська складова радянсько-польської війни 1920 р.
7. Другий зимовий похід військ УНР.
8. Висновки.

Збірники документів

1. Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки, 1918-1920: документи і матеріали у 2 т. – К., 2006.
2. Петлюра С.В. Вибрані твори та документи / Всеукраїнське товариство ім.Т.Шевченка / А.В. Голота (сост.). - К. : Фірма "Довіра", 1994. - 271с.
3. Архівні документи Директорія УНР (1918-1921 рр.) [http://www.hai-](http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/arhiv.dyrektoriya.php)
4. [nyzhnyk.in.ua/doc2/arhiv.dyrektoriya.php](http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/arhiv.dyrektoriya.php)
5. Україна в ХХ столітті (1900-2000) Зб. Документів і матеріалів / Упор. А.Слюсаренко та ін. – К. , 2000. – 351с.
6. Документи: Україна у революційну добу // Український інститут національної пам'яті. Режим доступу: <http://www.memory.gov.ua/ua/428.htm>
7. Петлюра С. Народе Український. Вибрані статті, листи, документи. – Харків, 1992
8. Хрестоматія з історії України. За ред. В.І.Червінського. — К.: Вежа. — 1996.
9. Хрестоматія з історії УРСР. Т. 2. — За ред. Лося. — К., 1961.
10. Хрестоматія з історії держави і права України. Т. 2. — К., 1997.
11. Українознавство. Хрестоматія. — Т. 2. — К., 1997.
12. Державний Центр Української Народної Республіки в екзилі: Статті і матеріали. - Філадельфія-Київ-Вашінгтон, 1993.

13. Гунчак Т. Українська революція : Документи 1919-1921рр. - Нью-Йорк, 1984. - 477с.
14. Документи трагічної історії України (1917-1927рр.) / П.П. Бачинський (ред.-упоряд.). - К., 1999. - 640с
15. Розстріляти за постановою ЦК ВКП(б): Документи про арешт та розстріл сестер та небожа С.Петлюри - Петлюри Ф.В., Петлюри М.В., Скрипника С.І. /Публ. В. Пашенка // Київська старовина. - 1993. - № 1. - С.54-72.
16. Симон Петлюра та його родина: До 70-ти річчя його трагічної загибелі: Документи і матеріали / В. Михальчук (сост.). - К. : Вид-во "Рада", 1996. - 319 с
17. Юрій Тютюнник: від „Двійки“ до ГПУ. Документи і матеріали» / Упоряд.: В.Ф. Верстюк, В.В. Скальський, Я.М. Файзулін. – К.: Дух і літера, 2011. – 616 с.

Мемуарні джерела

1. Доценко О. Зимовий похід (6.XII.1919–6.V.1920) Київ, вид-во Олени Теліги, 2001 - 376с.
2. Другий зимовий похід: Листопадовий рейд. Базар. – К., 1995
3. Винниченко В. Відродження нації: історія Української революції (березень 1917 – грудень 1919 рр.) – К., 1990. – Ч. 1-3
4. Винниченко В. Заповіт борцям за визволення. – К., 1991
5. Винниченко В. Щоденник. – Едмонтон – Нью-Йорк, 1980. – Т. 1: 1911-1920
6. Мазепа І. Україна в огні й бурі революцій. – К., 2003
7. Майстренко І. Історія мого покоління: Спогади учасника революційних подій в Україні. - Едмонтон, 1985
8. Скоропадський П. Спогади. – К., Філадельфія, 1995
9. Христюк П. Замітки і матеріали до історії Української революції. 1917 – 1920 рр. – Т. 1. –Відень, 1921.
10. Революция на Украине по мемуарам белых. – М., 1990
11. Махно Нестор. Воспоминания.- К.: изд. 1991, в 3-х кн.
12. Шульгин О. Україна і червоний жах: Погроми в Україні : Документально-політичне видання / Ін-т досліджень модерної Історії України в США; Фондація ім. О.Ольжича / Н. Пазузяк (ред.). - К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 2001. - 104с
13. Шульгін О. Без території: ідеологія та чин уряду УНР на чужині. - К.: Юрінком інтер, 1998. -341 с
14. Капустянський М. Похід української армії на Київ – Одесу в 1919 р. – Кн.1. Короткий воєнно-історичний огляд у 2-х частинах. – Львів, 1921.
15. Омелянович-Павленко М. Спогади командарма (1917-1920): Документально-художнє видання/ Упоряд.: М. Ковальчук. — К.: Темпора, 2007. — 608с.

Підручники та довідникові видання

1. Історія України: нове бачення / В.Ф.Верстюк, О.В.Гарань, О.І.Гуржій та ін.; під ред. В.А. Смолія. - К: "Альтернативи", 2000. - 464 с.
2. Верстюк В., Дзюба О. Репринцев В. Україна від найдавніших часів до сьогодення. Хронологічний довідник. – К., 1995.
3. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX-XX ст. – К., 1996.
4. Історія України в особах, XIX – XX ст. – К., 1995
5. Остапенко П.В. Усі видатні постаті історії України. – Х., 2006. – 352с.
6. Новітня історія України (1900 – 2000)/ А.Г.Слюсаренко, В.І.Гусев, В.П. Дрожжин та ін.. – К.:Вища школа., 2000. -663.
7. Українське державотворення: Словник-довідник/ За ред.. О.М. Мироненка. – К: Либідь, 1997. – 560с.
8. Копиленко О., Копиленко М. Держава і право України. 1917-1920. Центральна Рада. Гетьманство. Директорія: Навч. посібник. – К., 1997
9. Довідник у 2 ч./ Упоряд. І.О.Кресіна, В.Ф.Панібудьласка; За ред. В.Ф.Панібудьласки. - К.: Вища школа, 1997. - Ч. 2. - 704 с.

Література узагальнюючого характеру

1. Нариси історії української революції 1917–1921 років / Ред. кол.: В. А. Смолій та ін. – Кн. 2. – К.: НВП «Видавництво “Наукова думка” НАН України», 2012. – 464 с.
2. Гунчак Т. Україна: перша половина XX століття: Нариси політичної історії. – К.:Либідь, 1993. 288с.
3. Павленко Ю., Храмов Ю Українська державність у 1917 — 1920 рр. — К.: Манускрипт, 1995.—260 с.
4. Рубльов О.С., Реєнт О.П. Українські визвольні змагання 1917-1921 рр. – К., 1999. [Україна крізь віки. – Т.10]
5. Стахів М. Україна в добі Директорії: В 9–ти т. – Скрентон, 1964. – Т.5.: Директорія і Антанта.
6. Українська Народна Республіка і небільшовицька Росія // Україна і Росія в історичній ретроспективі: Нариси в 3-х томах / Інститут історії України НАН України: Т.1. – К.: Наукова думка, 2004. – 504с.
7. Солдатенко В.Ф. Українська революція. Історичний нарис: Монографія. – К., 1999;
8. Полонська-Василенко Н. Історія України. – К., 1992. – Т.2
9. Реєнт О.П, Коляда І.О. Україна між світовими війнами (1914-1939). Події. Люди. Документи: Нариси історії: навч. пос. – К, 2004.- 540 с.

Монографії і статті

1. Гриценко А. Прем'єр-міністри України часів Директорії (кін.1918-1920 рр.) // Київська старовина.-2001. - № 4-6
2. Гунчак Т. Симон Петлюра. – К., 1997
3. Ковальчук М. Симон Петлюра та військова опозиція в армії УНР у 1920-1921 рр. // Укр. істор. журн. – 2005. - № 1

4. Ковальчук М. Невідома війна 1919 року. Українсько-білогвардійське збройне протистояння / Михайло Ковальчук. — Київ: Темпора, 2006. — 576 с.
5. Ковальчук М.А. Симон Петлюра та військова опозиція в армії УНР у 1920–1921 рр. // Український історичний журнал. — 2005. — № 1. — С. 97–107.
6. Гай-Нижник П. Отаманщина в період Директорії УНР: соціальна база, роль і місце в національно-визвольній боротьбі / П. Гай-Нижник // Література та культура Полісся. — Вип.50. — Ніжин : Видавництво НДПУ ім. М. Гоголя, 2010. —С.105-114.
7. Гай-Нижник П. Повалення Гетьманату П.Скоропадського: підготовка та здійснення (1918) // Гілея. — 2011 — Вип. 47, 48, 52.
8. Малькін В. П. Аграрні перетворення в період Директорії УНР // Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету / Волинський національний університет імені Лесі Українки. — Луцьк, 2009. — Вип. 15. — С. 20–26. Доступно з: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum%20/Znmm/2008_15/R1/Malkin.pdf
9. Мина Ж. Збройні сили Директорії на початку її існування (листопад 1918 р – травень 1918 рр.) // Вісник Національного університету “Львівська політехніка” “Держава та армія” — № 408. — Львів, 2000. — С. 49-55. Доступно з: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/9204/1/06.pdf>
10. Литвин С. Симон Петлюра і Другий Зимовий похід // Київська старовина. — 2000. - № 1.
11. Литвин С. Симон Петлюра у 1917-1926 роках: історіографія та джерела. — К., 2000
12. Литвин С. Суд історії: Симон Петлюра і петлюрівці. — К., 2001
13. Хміль І. С.Петлюра і петлюрівщина // Український історичний журнал. - 1990. - № 3. - С.107-119.
14. В.Сідак, Т.Осташко, Т.Вронська. Полковник Петро Болбочан: трагедія українського державника: Наукове видання. — К.: Темпора, 2004. — 416 с
15. Ковальчук М.А. Генерал Микола Капустянський (1881-1969) / НАН України; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського. — К. : Видавництво імені Олени Теліги, 2006. — 128с.
16. Гошуляк А. Укр. військовий революційний комітет перших тижнів діяльності директорії УВРК(1917-1920).// Київська старовина.-1999.-1.с.61-65.
17. Веденеев Д., Гошуляк А. Дипломатична служба Української народної Республіки доби Директорії. // Пам’ять століть.-1998.-К 1.-с.73-86.
18. Грабовський С. Українська народна Республіка : виклик доби і відповідь нації. // Пам’ять століть. -1998.-X 1.-с.25-39.
19. Лунейко В. Катастрофа на Віслі. Радянсько-польська війна 1919-1920 рр. // Освіта.-1998. 29 квітня. (31-32)-с.11.

20. Найман О. Уроки державотворення, УНР і ” Єврейське питання”. // Віче.- 1998.-К 5.-с.120-128.
21. Сидоренко Н, Сидоренко О. Задротяне життя часописів: періодика інтернованої армії УНР на теренах Польщі: 1920-1924рр. // Пам’ять століть.-1998.-М2 5.с.99-115.
22. Срібняк І. Полонені та інтерновані вояки-українці в Румунії (1919-1923рр.) // Пам’ять століть.-1998.- 5.-с.116-124.
23. Шевченко І., Балюк О. Антанта проти українського “сепаратизму”. дипломатія доби Директорії // Політика і час.- 1 998.-К 7.-с.65-72.
24. Верстюк В. Симон Петлюра і Директорія. // Сучасність.-1997.- 6.-с.55-64.
25. Грабовський С. Українське державотворення революційної доби: виклики часу і відповіді нації. // Розбудова держави. -1997.-К
26. Задунайський В. Деякі думки з проблеми державності на підставі висновків з недалекого минулого: доба директорії УНР. // Розбудова держави.-1997.-Х2 1.-с.18-20.
27. Зінченко А., Петров А. Селянство Поділля у повстанському русі 1919-1926рр.// Сучасність. - 1997. - Х2 12. - с. 74 - 85.
28. Котляр Ю. Висунська і Баштанська республіки. // Пам’ть століть.-1997.-К 1. - с.134-137.
29. Путро О., Портнова Л., Стрельська Л. “Трагічна смерть єдиного козака тисячу нових народить”. (із щоденника С.Єфремова за 1926р.) // Київська старовина. - 1997. - № 5. - с.111-126.
30. Сергійчук В. Погроми в Україні 1914- 1920.- К.: Вид. ім Олени Теліги, 1998. -544 с.
31. Іванис В. Симон Петлюра - президент України (1879 - 1926).- К.: Наук. думка, 1993. -270 с.
32. Зарубин А.Г., Зарубин В.Г. Из истории гражданской войны в Крыму.- Симда.: “Таврия”, 1997.-350с.
33. Ковальчук, М. "Останній відворот": невідомі спогади М.Омельяновича-Павленка
34. Михайло Ковальчук. Без переможців: Повстанський рух в Україні проти білогвардійських військ генерала А. Денікіна (червень 1919 – 1920 р.). — К.: СтилоС, 2012. — 352 с.
35. Лисенко А.А. Отаманські формування на Лівобережній Україні в другій половині 1918-1919 рр.// Автореф...к.і.н, 2002. – 23 с.
36. Коваль Р Отамани Гайдамацького краю. 33 біографії. – К, 1919. – 616с.

Методичні рекомендації.

Метою даного семінару є комплексне вивчення останнього етапу революції в Україні. Висвітлення даної теми слід почати з характеристики складу Директорії, політичних поглядів її членів та становища України наприкінці 1918 - на початку 1919 р. Студенти повинні класифікувати та систематизувати літературу, визначити мету та завдання, а також охарактеризувати проблеми, що існують в історичній науці з приводу Директорії в Україні.

Для засвоєння даної теми необхідно охарактеризувати політику Директорії в економічному та культурному питаннях та зовнішньополітичне становище України. Це допоможе з'ясувати причини поразки української революції.

Складність запропонованого до семінарського заняття питання полягає в зовнішньополітичному становищі українських земель та невмінні політичних лідерів, які мали різні погляди, йти на компроміс в рішенні важливих злободенних завдань.

Слід зазначити, що в кінці семінарського заняття студенти повинні дати ґрунтовні висновки щодо характеру перетворень в період Директорії та періоду української національно-демократичної революції в цілому.

Теми рефератів:

1. Суспільно-політичний світогляд С. Петлюри.
2. Симон Петлюра та єврейське питання.
3. Ю.Тютюнник.
4. М.Омелянович-Павленко.
5. П.Болбочан.
6. М.Капустянській.
7. Військова еліта УНР періоду Директорії.

Семінарське заняття 4. (4 години).

Тема: Суспільство і влада УСРР у період нової економічної політики

1. Постановка проблеми. Історіографія питання.
2. Соціально-економічні відносини між селянами і владою.
3. Спроби політичного об'єднання українських селян.
4. Українське робітництво у відносинах з державою.
5. Компартійні функціонери як політична еліта.
6. Нова буржуазія та державний апарат.
7. Православне духовенство.
8. Студентство.

Джерела

1. Советская деревня глазами ВЧК-ОГПУ-НКВД. 1918–1939: Документы и материалы. — Т. 1,2 — Москва, 1998.
2. Єфремов С. Щоденник 1923-1929 років. — К., 1998.

Література

1. Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921-1928 рр.): Колективна монографія / Відп. ред. С. В. Кульчицький. НАН України. Інститут історії України. — [Кн. 1, 2], — К.: Інститут історії України НАН України, 2010. — 445 с. Книга 1. Режим доступу:

- <http://www.history.org.ua/?litera&kat=12&id=2231> ; Книга 2. Режим доступу: <http://www.history.org.ua/?litera&kat=12&id=2232>
2. Суспільство і влада в радянській Україні у період непу: Колективна монографія у 2 томах / Відп.ред. С.Кульчицький – К., 2015. Режим доступу : <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-02-7708-3/978-966-02-7708-3.pdf>
 3. Відносини держави, суспільства і особи під час створення радянського ладу в Україні (1917–1938 рр.) / Гол. редкол Смолій В. А. Авт. кол.: Кульчицький С. В, Васильєв В. Ю., Єфіменко Г. Г., Лях С. Р. НАН України. Інститут історії України. – Т. 1,2 – К.: Інститут історії України, 2013.
 4. Ганжа О. Спроби політичного об'єднання селянства України в роки непу // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. - Київ: Інститут історії України НАН України, 2003. - №9. - с.214-227
 5. Олійник М.М. Політика державних та партійних органів щодо приватних підприємств в період непу // УІЖ – 2001. - №1.
 6. Сушко О. О. Особливості становлення та функціонування приватного підприємництва в Україні періоду непу (1921–1928): Історико-теоретичний аспект. — К., 2003. —251 с.
 7. Волосник Ю. П. Нова буржуазія України та розвиток приватнопідприємницької діяльності в роки непу. — Х., 2002. — 380 с.
 8. Ганжа О. І. Українське селянство в період становлення тоталітарного режиму (1917–1927 рр.). — К., 2000. Режим доступу: <http://www.history.org.ua/?litera&kat=7&id=2216>
 9. Корновенко С. В., Лазуренко В. М. Село. Хліб. Гроші. Податкова політика радянської влади в українському селі у період непу. — Черкаси, 2004. — 188 с.
 10. Історія українського селянства: Нариси в 2-х т. / НАН України; Інститут історії України / В.А. Смолій (відп.ред.) - К.: Наук. думка, 2006. - Т.2 - 653 с. Режим доступу: <http://www.history.org.ua/?litera&kat=5&id=2031>
 11. Волосник Ю. П. Социальный портрет нэпмана Украины: мифы и реальность // Эпоха. Культуры. Люди (история повседневности и культурная история Германии и Советского Союза.1920 – 1950-е годы) / Материалы международной научной конференции (Харьков, сентябрь 2003 г.): Сб. докладов. – Харьков: Восточно-региональный центр гуманитарно-образовательных инициатив, 2004. – С. 65 – 78.
 12. Волосник Ю. П. Нова буржуазія України та розвиток приватнопідприємницької діяльності на фінансовому ринку в роки непу. — Х., 2002.
 13. Волосник Ю.П. Експропріація нової буржуазії України (кінець 20-х – початок 30-х рр.) // Збірник наукових праць Харківського державного педагогічного інституту ім. Г.С. Сковороди. Серія: Історія та географія. – 2001. – Вип. 7. – С. 63-69.

14. Волосник Ю.П. Підприємці України та державний апарат у роки НЕПу // Грані. – Дніпропетровськ, 2002. – № 2 (22). – С. 42-46.
15. Пиріг О.А. НЕП: більшовицька політика імпровізації. – К., 2001
16. Сушко О.О. Особливості становлення та функціонування приватного підприємництва в Україні періоду НЕПу (1921-1928): історико-теоретичний аспект. – К., 2003.

Методичні рекомендації.

Метою семінарського заняття є розгляд взаємовідносин між владою і суспільством у період непу. Нова економічна політика передбачала залучення широких мас селянства на бік радянської влади. І тут влада опинилась поміж двох вогнищ. З одного боку, виконання цього завдання вимагало від неї проведення масових заходів по роз'ясненню своєї політики серед широких селянських мас, а це було можливо лише за умови скликання різноманітних зборів, конференцій і т.п. на які мали запрошуватися не тільки її прихильники. Однак з іншого боку, саме такі збори могли стати місцем з'ясування селянами спільності своїх інтересів, які далеко не завжди співпадали з інтересам режиму, і усвідомлення спільності яких останній дуже боявся.

Коли робітничий клас в ході революції експропріював власників засобів виробництва, то він не ставав власником, а залишався тим же пролетаріатом. Засоби виробництва, за допомогою яких працюючі одержували кошти на придбання засобів існування, переходили у володіння, користування і розпорядження державних органів, а суспільство ставало пролетаризованим в усіх своїх верствах і прошарках. Це означало, що воно потрапляло у цілковиту економічну залежність від держави.

Селянин мало залежав від влади. Держава була хронічним банкрутом: у неї ніколи не було достатнього запасу промислових товарів для села, вона не була здатна здійснювати масштабні капіталовкладення у сільське господарство, вона поклала на самих селян утримання шкіл, лікарень і амбулаторій. Селянство ж мало те, що було вкрай потрібно «пролетарській державі» — продукти харчування.

Розглядаючи відносини нової буржуазії з державним апаратом варто зважати на те, що за перше десятиріччя радянської влади в умовах дискримінації інституту приватної власності, що підігрівалася неслабнучою антикапіталістичною пропагандою, у свідомості широких верств населення не могли не посилитися антивласницькі та антипідприємницькі настрої, зросла ворожість до "приватновласницького інстинкту". Цей чинник істотно полегшив державній партії експропріацію власності не тільки нової буржуазії, але й усіх інших недержавних форм власності. Це був час важких випробувань для непманів та їхніх родин. Податкові органи, ДПУ, а також надзвичайні органи — т.зв. "робітничі бригади" під видом ліквідації податкової заборгованості непманів (нерідко надуманої або штучно нарахованої податківцями) взимку 1929–1930 рр. фактично провели

конфіскацію їхніх накопичень. В цей час масовим явищем стали обшуки в будинках непманів, арешти боржників, засудження останніх на різні терміни ув'язнення.

Семінарське заняття 5. (4 години).

Тема: Політика українізації в УСРР .

1. Постановка проблеми.
2. Джерельна база та історіографія.
3. Суть, зміст, принципи та умови проведення політики коренізації в Україні.
4. Наслідки здійснення політики українізації (у держпартапараті, освіті, науці, мистецтві, роль національної інтелігенції тощо).
5. Регіональні особливості політики коренізації.
6. Згортання політики українізації. «Хвильовизм», «шумськізм», «волобуєвщина».

Джерела

1. Культурне будівництво в Українській РСР (1917-1927 р.): Зб. док. – К., 1979
2. Культурне будівництво в Українській РСР: Важливіші рішення Ком. партії і Рад. уряду. – К., 1959. – Т.1.
3. Українознавство. Хрестоматія. — Т. 2. — К., 1997.
4. Хвильовий М. Україна чи Малоросія? // Вітчизна. – 1990. – № 1-2
5. [Резолюція ЦК КП\(б\)У про підсумки українізації](#), Вісті ВУЦВК. 1927 р., 19 квітня. Доступно з <http://oldnewspapers.com.ua/node/413> 6-8 жовтня 1924 р. Чубар В.
6. Доповідь на Пленумі ЦК КП(б)У про українізацію Доступно з: [http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1924\(10\)6-8.ukrainizaciya.php](http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1924(10)6-8.ukrainizaciya.php) 20 липня 1930 р. Гандкін Українізація районів Кубані. Доступно з: [http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1930\(07\)20.kuban.php](http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1930(07)20.kuban.php)
7. Постанова ВУЦВК і Ради народних комісарів про заходи термінового переведення повної українізації радянського апарату 30 квітня 1925 р. Доступно з: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=1261882&cat_id=661258

Підручники та довідникові видання

1. Верстюк В., Дзюба О. Репринцев В. Україна від найдавніших часів до сьогодення. Хронологічний довідник. – К., 1995.
2. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX-XX ст. – К., 1996.

3. Історія України: нове бачення / В.Ф.Верстюк, О.В.Гарань, О.І.Гуржій та ін.; під ред. В.А. Смолія. - К: "Альтернативи", 2000. - 464 с. Історія України в особах, XIX – XX ст. – К., 1995
4. Остапенко П.В. Усі видатні постаті історії України. – Х., 2006. – 352с.

Література узагальнюючого характеру

5. Гунчак Т. Україна: перша половина XX століття: Нариси політичної історії - К.: Либідь, 1993. - 288 с.
6. Реєнт О.П, Коляда І.О. Україна між світовими війнами (1914-1939). Події. Люди. Документи: Нариси історії: навч. пос. – К, 2004.- 540 с.
7. Кульчицький С. Україна між двома війнами (1921-1939 рр.). – К. 1999 [Україна крізь віки. Т.11]
8. Попович М. Нарис історії культури України. – К, 1998.

Монографії і статті

1. Дзюба І. Українізація та її розгром // Інтернаціоналізм чи русифікація?. – Мюнхен, 1968. Доступно з <http://litopys.org.ua/idzuba/dz01.htm>
2. Українська інтелігенція 20 – 30-х років: соціальний портрет та історична доля. – К., 1992
3. Шевченко В. Невідома українізація // Дзеркало Тижня. №8, 28 Лютий 2004. – Доступно з <http://www.dt.ua/newspaper/articles/39018#article>
4. Кручек О. Становлення державної політики УСРР у галузі національної культури (1920-1923 рр.). – К., 1996
5. Лозицький В. Політика українізації в 20-30-х роках: історія, проблеми, уроки // Укр. іст. журн.- 1989. - № 3
6. Хмара Н. Из опыта национально-государственного строительства в СССР (1920-е - 1930-е годы) // Отечественная история. – 2006. - № 3
7. Цвілюк С. Українізація України: тернистий шлях національно-культурного відродження доби сталінізму. – Одеса, 2004
8. Якубова Л. Національно-культурне життя етнічних меншостей України (20-30-ті рр.): коренізації і денаціоналізації // Укр. іст. журн. – 1998. – № 6
9. Бачинський Д.В. Інтелігенція Української СРР в українізаційних процесах 20-х - початку 30-х років XX ст.: Автореф. дис... канд. іст. наук. – Чернівці, 2004. <http://www.nbuv.gov.ua/ard/2004/04bdvprs.zip>
10. Богінська І.В. Педагогічні кадри Донбасу і політика українізації (1920 - 30-ті роки): Автореф. дис... канд. іст. наук. – Донецьк, 2000. <http://www.nbuv.gov.ua/ard/2000/00bivdpu.zip>
11. Ващенко І.В. Політика українізації 1920-х – поч. 1930-х рр. в Україні: проблеми історіографії. – Дніпропетровськ, 2001. <http://www.nbuv.gov.ua/ard/2001/01vivupi.zip>
12. Ефименко Г., Головка В. Микола Скрипник: український патріот... більшовик, інтернаціоналіст // День. - №113, субота, 5 липня 2003. – Доступно з <http://www.day.kiev.ua/21824>

13. Колісник К.Е. Проведення політики українізації на Харківщині в 1923 - 1932 роках: Автореф. дис... канд. іст. наук. – Харків, 2001. <http://www.nbu.gov.ua/ard/2001/01kkehruh.zip>
14. Коляструк О.А. Преса УСРР в контексті політики українізації (20 - 30-ті роки ХХ ст.): Автореф. дис... канд. іст. наук. – К., 2003. <http://www.nbu.gov.ua/ard/2003/03koours.zip>
15. Кукса Н.Г. Культурно-освітній розвиток українського селянства в період українізації: Автореф. дис... канд. іст. наук. – Черкаси, 2005. <http://www.nbu.gov.ua/ard/2005/05kngspu.zip>
16. Нечипоренко З.В. Регіональні особливості політики коренізації (українізації) в УСРР: Автореф. дис... канд. іст. наук. – Черкаси, 2006. <http://www.nbu.gov.ua/ard/2006/06nzvkuu.zip>
17. Стремєцька В.О. Політика українізації на Півдні України у 20 - 30-ті роки ХХ ст.: Автореф. дис... канд. іст. наук. – Донецьк, 2001. <http://www.nbu.gov.ua/ard/2001/01svoupu.zip>
18. Тарапон О.А. Становище та діяльність літературно-мистецької інтелігенції України в умовах українізації (1923 р. - початок 1930-х рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук. – К., 1999. <http://www.nbu.gov.ua/ard/1999/99toauuu.zip>
19. Фельбаба М.М. Історія проекту "Української радянської енциклопедії" у контексті політики "Українізації" (1927 - 1934 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук. – К., 2001. <http://www.nbu.gov.ua/ard/2001/01fmmkpu.zip>
20. Чернявська С.М. Впровадження української мови в систему освіти 1923 - 1932 рр.: Автореф. дис... канд. іст. наук. – Харків, 2003. <http://www.nbu.gov.ua/ard/2003/03csmsor.zip>
21. Якубова Л. Національно-культурне життя етнічних меншостей України (20-30-ті рр.): коренізації і денационалізації // УІЖ. – 1998. – № 6.
22. Колісник К. Е. Українізація преси в 1923-1930 рр. // Вісник Харківського державного університету. – 1998. - № 413: Історія. – Вип. 30. – Харків, 1998. – С. 189 – 196 // інтернет
23. Борисов В.Л. Українізація та розвиток загальноосвітньої школи в 1921-1932 рр. // Укр. стор. журнал. – 1999.2.
24. Даниленко В.М. Українізація: здобутки і втрати (20-30-ті роки) // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Республ. міжвідом. збірник наукових праць. – Вип. 2. – К., 1992.
25. Борисьонюк О.Ю. Обговорення проблем українізації вищим партійним керівництвом у 1922-1923 рр. // Український історичний журнал. - Київ, "Наукова думка", 2000. - №4. - с.90-99
26. Єфіменко Г. Г. 3. Зміни політико-ідеологічних пріоритетів українізації та боротьба з „націонал-ухильниками”. - Київ: Наукова думка, 2003. - . - с.682-711
27. Єфіменко Г. Специфіка українізації за межами УСРР. - К.: Інститут історії України, 2001. - . - с.113-140

29. Коцарев О. Архів розстріляного відродження // Історична правда. – Доступно з <http://www.istpravda.com.ua/reviews/2010/12/11/8432/>
30. Верменич Я.В. Здійснення українізації у 20-30-х роках: політичні і культурні проблеми: Автореф. дис... канд. іст. наук / Київ. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 1994. – 23 с
31. Даниленко В.М. До витоків політики “українізації” // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: Зб. ст. – Вип.1. – К., 1993. – С.53-67;
32. Даниленко В.М. Згорання українізації й посилення русифікаторських тенденцій у суспільно-культурному житті радянської України у 1930-і роки // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: Зб. ст. – Вип.2. – К., 1996. – С.96-116;
33. Даниленко В., Верменич Я. Троянський кінь українізації // Віче. – 1997. – №95. – С.67-70;
34. Кульчицький С. Зміст радянської українізації 20-х років // Сучасність. – 1999. – №9. – С.66-70;
35. Кульчицький С. Українізація комуністичної диктатури і суспільно-політичного життя // Політична система для України: історичний досвід і виклики сучасності. — Київ: Ніка-Центр, 2008. — С. 519—529. <http://histans.com/LiberUA/Book/politsystem/67.pdf>
36. Верменич Я., Бачинський Д. “Українізація”: походження і зміст поняття // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: Зб. ст. – К., Ін-т історії України НАН України, 1999. – Вип.3. – С.140-155;
37. Верменич Я.В. Діяльність О.Я.Шумського по здійсненню політики українізації // Історія України: маловідомі імена, події, факти. – К.: Рідний край, 1998. – Вип.2. – С.89-103;
38. Верменич Я.В. Поняття “українізації” в історичному контексті // Науковий збірник Ін-ту політичних і етнонаціональних досліджень. – К., 1999. – Вип.9. – С.129-131;
39. Верменич Я.В. Вплив процесів українізації 20–30-х рр. на стан української національної свідомості // Наукові записки ін-ту політичних і етнонаціональних досліджень. – Вип.13. Схід і Захід України: Проблеми єднання. – К., 2001. – С.175-184;
40. Верменич Я.В. Політичні наслідки та уроки політики українізації 20-30-х рр. // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: Зб. ст. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2001. – Вип.4. – С.288-308;
41. Бондарчук П.М. Політика українізації і профспілки УСРР (1920-і рр.). – К., 2002. – 161 с.;
42. Бондарчук П.М. Національно-культурна політика більшовиків в Україні на початку 1920-х років. – К., 1998. – 45 с.;
43. Шевчук Ж. Українізація і мовна політика в Україні у 20–30-х рр. ХХ ст. // Краєзнавство. — № 2 — Кам'янець-Подільський: Абетка, 2000. — С. 234—240. http://histans.com/JournALL/kraj/kraj_2000_1/43.pdf
44. Борисов В.Л. Українізація та розвиток загальноосвітньої школи в 1921-1932 рр. // Український історичний журнал. — № 2 — Київ,

- "Наукова думка", 1999. — С. 76—80.
<http://histans.com/JournALL/journal/1999/2/6.pdf>
- 45.Єфіменко Г. Національно-культурна політика ВКП(б) щодо радянської України (1932 – 1938). – К., 2001. – 304 с.;
- 46.Г.Єфіменко ПРО ПРИЧИНИ ПОЯВИ „ВОЛОБУЄВЩИНИ”
<http://histans.com/JournALL/pro/14/7.pdf>
- 47.В'ятрович В. Finita la tragedia Миколи Хвильового
<http://tsn.ua/analitika/istoriya-z-grifom-sekretno-finita-la-tragedia-mikoli-hvilovogo.html>
- 48.Н. Годун ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ А. ХВИЛІ В УСРР (1926–1936 рр.): ФУНКЦІЇ І ЗАВДАННЯ ГОЛОВНОГО ЦЕНЗОРА. Доступно з:
<http://histans.com/JournALL/pro/15/8.pdf>
- 49.Володимир Панченко: Два банти Хвильового // [Український тижень](http://tyzhden.ua) № 15 (180) від 14 квітня 2011. Доступно з:
<http://tyzhden.ua/History/20726>
- 50.Дзюба І. Микола Хвильовий: «Азіятський ренесанс» і «Психологічна Європа» <http://vpered.wordpress.com/2009/06/17/dzyuba-khvylyovu/>
- 51.Архів Розстріляного Відродження. Матеріали архівно-слідчих справ українських письменників 1920–1930-х років. – К.: Смолоскип, 456 с.

Методичні рекомендації.

Метою даного семінару є комплексне вивчення особливостей політики коренізації в Україні. Вивчення даної теми студентам варто розпочати з аналізу матеріалів Х з'їзду РКП(б), а також взаємовідносин інтелігенції та радянської влади. Вивчення даної теми має виключне значення в розумінні становища України в національному та суспільно-політичному питанні.

Політичний режим, який винайшов В. Ленін, являв собою, як було показано раніше, симбіоз диктатури партійних комітетів і виконавчої влади сформованих цими комітетами рад. Щоб укоренити такий режим в регіонах Росії, вимагалось переформатувати її адміністративно-територіальний устрій, замінити в цих регіонах губернський поділ національними республіками, організувати в них функціонування компартійних та радянських установ, шкіл й інших закладів освіти і культури на мові місцевого населення, залучити в усі установи, як висловлювався Й. Сталін, «місцевих людей». На його думку, укорінення диктатури партії в Україні, Азербайджані, Туркестані та інших національних регіонах вимагало «перетворення їх в радянські країни, тісно пов'язані з центральною Росією в одне державне ціле». А це було «немисливо без широкої організації місцевої школи, без створення суду, адміністрації, органів влади та ін. з людей, які знають побут і мову населення Студенти повинні визначити актуальність теми, сформулювати мету, завдання, охарактеризувати проблеми, зробити узагальнення.

В ході семінарського заняття студенти мають виявити відмінність радянської українізації від коренізації в інших національних республіках СРСР. Як і всюди, українізація сприяла подоланню русифікації, зростанню

національної самосвідомості народу, його державницьким устремлінням. Це були небажані для Кремля наслідки політики, яка здійснювалася з метою укорінення радянської влади. Але в Україні ці наслідки проявлялися сильніше. За територією, яку українці займали, у тому числі в сусідній Російській Федерації, за кількістю населення, за духовною поєднаністю із співвітчизниками в Польщі, Чехословаччині і Румунії, за поширеністю традицій визвольної боротьби вони не йшли у порівняння з іншими народами тих національних регіонів, які теж змушені були задовольнитися квазідержавністю у вигляді радянської республіки.

Семінарське заняття 6. (4 години).

Тема: Утвердження сталінського тоталітарного режиму в суспільно-політичному житті України у 20-30 рр. ХХ ст.

1. Постановка проблеми.
2. Історіографія та джерельна база.
3. Еволюція суспільно-політичних відносин за Конституціями УСРР/УРСР 1919, 1929 р. і 1937 р.
4. Становлення однопартійної системи та формування виборчої системи.
5. Громадські організації та їх роль при тоталітаризмі.
6. Поширення цензури та роль засобів масової інформації.
7. Висновки.

Джерела

1. Конституція УСРР 1919 р.
2. Конституція УСРР 1929 р.
3. Конституція УРСР 1937 р.
4. Єфремов С. Щоденник 1923-1929 років. – К., 1998
5. Остракизм по-большевістски: Преследования политических оппонентов в 1921–1924 гг. Сборник документов [сост., предисл. В. Г. Макарова, В. С. Христофорова; коммент. В. Г. Макарова]. — Москва, 2010.
6. В.И.Ленин и ВЧК. Сборник документов (1917-1927). – М.: Политиздат, 1987.

Підручники та довідникові видання

1. Верстюк В., Дзюба О. Репринцев В. Україна від найдавніших часів до сьогодення. Хронологічний довідник. – К., 1995.
2. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації ХІХ-ХХ ст. – К., 1996.

3. Сталінська конституція // Історія України: нове бачення / В.Ф.Верстюк, О.В.Гарань, О.І.Гуржій та ін.; під ред. В.А. Смолія. - К: "Альтернативи", 2000. - 464 с. Історія України в особах, XIX – XX ст. – К., 1995. – С.252-255.

Література узагальноючого характеру

1. Кульчицький С. Україна між двома війнами (1921-1939 рр.). – К. 1999 [Україна крізь віки. Т.11]
2. Реєнт О.П, Коляда І.О. Україна між світовими війнами (1914-1939). Події. Люди. Документи: Нариси історії: навч. пос. – К, 2004.- 540 с.

Монографії і статті

1. Бабюх В. Політична цензура 1920-х-1930-х рр. в Україні: функції, форми та нормативне забезпечення // Український історичний збірник. - Київ: Інститут історії України НАН України, 2006. - №9. - с.211-222
2. Бабюх В.А. Діяльність політичної цензури як форма ідеологічного контролю в Україні (1920-1930-ті рр.) // Історія України. Маловідомі імена, події, факти (Збірник статей). Вип.34. - Київ Інститут історії України НАН України, 2007. - №34. - с.12-23. – Режим доступу: <http://history.org.ua/JournALL/histname/34/2.pdf>
3. Бабюх В.А. Поширення політичних анекдотів у контексті реакції населення на суспільні процеси 20-30-х рр. ХХ ст. // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. - Київ Інститут історії України НАН України, 2005. - №31. - с.78-89. Режим доступу:
4. Бриндак О. Ліквідація більшовиками політичної опозиції та встановлення однопартійної системи в Україні в 20-ті роки ХХ століття. – Одеса: Астропринт, 1998. – С. 95. 12. Калмакан І., Бриндак О. Вказ. праця. – С. 11. 13.
5. Бриндак О. Ліквідація більшовиками політичної опозиції та встановлення однопартійної системи в Україні в 20-ті роки ХХ ст.: Автореф. дис. ... кан. іст. наук. – Одеса, 1998. – 18 с.
6. Бриндак О. Ліквідація політичної опозиції та встановлення однопартійної системи в Україні в 20-ті роки ХХ ст. – Одеса, 1998
7. Виговський М. Боротьбисти в освітніх установах УРСР у 1920-х роках: “советизація” номенклатури // Пам’ять століть. – 2004. – № 6.
8. Відносини держави, суспільства і особи під час створення радянського ладу в Україні (1917–1938 рр.) / Гол. редкол Смолій В. А. Авт. кол.: Кульчицький С. В, Васильєв В. Ю., Єфіменко Г. Г., Лях С. Р. НАН України. Інститут історії України. – Т. 1,2 – К.: Інститут історії України, 2013.
9. Віталій Бабюх Вплив настанов Й. Сталіна та Л. Троцького на утвердження політичної цензури в УСРР–РСФРР // Історія України:

- Маловідомі імена, події, факти. (Зб. ст.). - К.: Інститут історії України НАН України, 2010. - №36. - с.172-189. Режим доступу:
10. Віталій Масненко Цензура в підрадянській Україні 20-х рр.: система, інституції, репресивна політика // «Сучасність», 1997, №6, сс. 81-90.
 11. Головенько В. А. Український молодіжний рух у ХХ ст.: Історико-політологічний аналіз основних періодів. – К., 1997.
 12. Греченко В., Ярмаш О. Україна в добу раннього тоталітаризму. – Харків, 2001
 13. Даниленко В.М., Касьянов Г.В., Кульчицький С.В. Сталінізм на Україні: 20-30-ті роки. – К.: Либідь, 1991.
 14. Дорошко М.С., Крижанівський В.П. А. Павко. Повчальний досвід вітчизняної історії: політичні партії і організації у громадському житті України модерної доби // Український історичний журнал. - Київ, "Наукова думка", 2003. - №4. - с.155-157.
 15. Жуков Ю.Н. Репрессии и Конституция СРСР 1936 г. // Вопросы истории 2002. - №1
 16. Журба М.А. Етнонаціональні та міжнародні аспекти діяльності громадських об'єднань українського села (20-30-х рр. ХХ ст.). – К., 2002.
 17. Касьянов Г. Українська інтелігенція 1920-х - 30-х років: соціальний портрет та історична доля. - К., 1992.
 18. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки. 1937 // Конституції і конституційні акти України. Історія і сучасність. – К., 2001. – С. 104–130.
 19. Коцур В. Профспілки в тоталітарному суспільстві 1920-ті – 30-ті рр.: історіографія // Наукові записки з історії: Збірник наукових статей. Переяслав-Хмельницький, 2000. – Вип. 11.
 20. Кульчицький С. Місце і роль комнезамів у системі влади // Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919 – 1928). – К., 1996
 21. Марочко В. Модернізація українського суспільства перехідного періоду 1920-30-х рр.: історико-теоретичний аспект // Український селянин: Праці Науково-дослідного інституту селянства / Інститут історії України НАН України. – Черкаси, 2003. – Вип. 7.
 22. Мироненко О. Конституція УРСР 1929 // Мироненко О. та ін. Українське державотворення. Невипробуваний потенціал: Словник-довідник. – К., 1997. – С. 248–249.
 23. Мироненко О. Конституція УРСР 1937 // Мироненко О. та ін. Українське державотворення. Невипробуваний потенціал: Словник-довідник. – К., 1997. – С. 248–249.
 24. Мироненко О. Конституція УРСР 1937 // Юридична енциклопедія. – К., 1991. – Т.3. – С. 305–306.
 25. Мовчан О. Українські профспілки в компартійно-радянській системі влади (20-ті рр.) / О. Мовчан. – К.: Інститут історії України НАН України, 2004 – 420 с.
 26. Мовчан О.М. Придушення меншовицької опозиції у профспілковому русі України (1920 - 1924 рр.) // УІЖ.- 1993.

27. Мовчан О.М. Робітничий страйковий рух в Україні (20-ті рр.) // Український історичний журнал. – 1998. - № 6.
28. Неженцев Ю. Громадські організації інтелігенції 20-30-х років: трагедія долі // Рідна школа. – 1991. - №
29. Ніколаєв І. Організаційно-правова політика радянської влади у сфері діяльності громадсько-політичних організацій УСРР в 1920-х роках / І. Ніколаєв // Мандрівець. - 2013 - № 5. - С. 38-42.- Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mandriv_2013_5_7
30. Ніколаєв І. Законодавче забезпечення процесу утвердження однопартійної системи в УСРР (1919–1929 рр.) / І. Ніколаєв // Мандрівець. - 2013. - № 2. - С. 34-38. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mandriv_2013_2_8
31. Новохатько Л.М. Соціально-економічні і культурні процеси в Україні у контексті національної політики радянської держави (20-ті – середина 30-х рр. ХХ ст.): Автореф. дис. ... д-ра іст. наук. – К., 1999
32. Остапенко Я. Ліквідація більшовиками опозиційних політичних партій в Україні (1920-1925 рр.): Дис. ... кан. іст. наук. – Дніпродзержинськ, 2000. – С. 45.
33. Свистович С. Громадський вимір соціалістичного експерименту в Україні (20 – 30 рр. ХХ ст.) / С. Свистович. – К.: Варта, 2007. – 568 с.
34. Свистович С. М. Громадські об'єднання України в політиці більшовицького режиму (20–30-х рр. ХХ ст.): автореферат дис... док. іст. наук.: спеціальність 07.00.01 — Історія України / Степан Михайлович Свистович. — Донецьк, 2007. — 36 с. 5.
35. *Свистович С.М.* Взаємодія органів більшовицької влади і громадських об'єднань України у процесі здійснення суспільних трансформацій (1920-ті – початок 1930-х рр.) // Наука, релігія, суспільство. 2006. – №2
36. *Свистович С.М.* Громадські об'єднання національних меншин України в період НЕПу: історико-правовий аналіз питання // Український історичний журнал. 2006. – №3. – С. 88-95.
37. *Свистович С.М.* Громадські об'єднання у здійсненні більшовицьких культурних перетворень в Україні в 20-х – початку 30-х років ХХ століття // Культура народів Причорномор'я. – 2007. – № 90. – С. 50-56.
38. *Свистович С.М.* Діяльність класових селянських спілок української СРР у першій половині 20-х рр. ХХ ст. // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. 2006. – №4 С. 195 – 201.
39. *Свистович С.М.* Діяльність профспілок УСРР з охорони праці у 20-30-х роках ХХ століття // Український селянин. Праці Науково-дослідного інституту селянства. – Черкаси, 2006. – Вип. 10. – С. 338-342.
40. *Свистович С.М.* Політичні та правові передумови формування та функціонування радянських громадських організацій в Україні // Маловідомі імена, події, факти (збірник статей). – К., 2004. – Вип. 27.– С.203-222.
41. *Свистович С.М.* Політичні та правові передумови формування та функціонування радянських громадських об'єднань в Україні // Історія

- України. Маловідомі імена, події, факти. (збірник праць). Київ-Донецьк, 2004. – Вип. 27. – С. 203-224.
42. *Свистович С.М.* Система радянських громадських об'єднань Української РСР в 20-30-ті роки ХХ століття / С. Свистович // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. пр. — 2007. — Вип. 16(2). — С. 16-26.
 43. *Свистович С.М.* Сучасна українська історіографія громадської ініціативи Української СРР 20-30-х років ХХ століття // Історіографічні дослідження в Україні / Голова редколегії В.А. Смолій; відп. ред. О.А. Удод. – К.: НАН України. Ін-т історії України, 2007. – Вип. 17. – С.288-304.
 44. *Свистович С.М.* Товариство Укравтодор в економічних перетвореннях в Українській СРР 20-х – 30-х рр. ХХ ст. // Історичні і політичні дослідження. – Донецьк, 2006. - № 1/2 (27/28).– С.114-122.
 45. *Свистович С.М.* Участь громадських об'єднань у вилученні матеріальних ресурсів в українському селі у другій половині 20-х – початку 30-х рр. ХХ ст. // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. 2007. – №1 (38) С. 233 – 237.
 46. *Свистович С.М.* Формування системи кооперативних об'єднань (1920-30-х рр.) // Університет. Липень-серпень. 2005. – №4. – С.76-84.
 47. Степанчук Ю. Громадські організації України в системі радянської влади (1920-ті рр.) / Ю. Степанчук // II Міжнародний науковий конгрес українських істориків “Українська історична наука на сучасному етапі розвитку”. — Кам'янець-Подільський, 2003.
 48. Степанчук Ю. Діяльність громадських і політичних об'єднань УСРР у контексті соціальної політики більшовицького режиму в 1920-х – на початку 30-х рр. ХХ ст.: Автореф. дис. канд. іст. наук / Ю. Степанчук. – Черкаси, 2006. – 20 с <http://www.nbu.gov.ua/ard/2004/04bdvprsr.zip>
 49. Тицький С. І. Ідеологічна діяльність партійних організацій України у відбудовний період (1921-1925 рр.) // Український історичний журнал. – 1989. – № 1.
 50. Хмара Н. Из опыта национально-государственного строительства в СССР (1920-е - 1930-е годы) // Отечественная история. – 2006. - № 3
 51. Ченцов В. Табу - на думку, заборона на слова // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – Режим доступу:
 52. Шаловал Ю.І. Сталінізм і Україна // УІЖ. - 1990. - № 12. - 1991. - № 2, 4- 8, 10- 12. - 1992. -№1 - 6, 12.
 53. Шарпаций В. Товариства взаємодопомоги в УСРР 1920 – першої третини 1930-х років: організаційні форми та соціальні функції // Пам'ять століть. – 2004. - № 6.

Методичні рекомендації. Метою семінарського заняття є комплексний розгляд особливостей формування й утвердження більшовицького тоталітарного режиму в радянській Україні. Нині, коли в Україні існує велика кількість політичних партій, громадсько-політичних організацій та рухів, вивчення й осмислення цих процесів сприятиме забезпеченню гарантії

свободи слова, реалізації прав громадян на повноцінну участь у суспільно-політичному житті делегуванням представницької функції політичним партіям та організаціям.

Задля виявлення закономірностей у знищенні суспільно-політичного плюралізму необхідно проаналізувати законодавчі джерела та організаційні заходи влади, які віддзеркалились у матеріалах виконавчої влади, знайшло певне відображення у періодичній пресі. Формування партійно-державного режиму передбачало знищення політичного, суспільного, культурно-ідеологічного плюралізму. Система обмежень та заборон, під яку підпадали легально діючі організації УСРР в 1920-ті роки, стала не лише засобом формування суспільної сфери, повністю підконтрольної владі, а й засобом її знищення. З другої половини 1920-х років вона набула нових форм та призвела до ліквідації багатьох організацій, відстороненню їх керівного складу. Державний ідеологічний контроль призвів до кризи масового громадського руху.

В ході підготовки відповіді до третього питання варто уважно ознайомитись з текстом конституцій УСРР міжвоєнного періоду. Необхідно визначити, чи змінилась конституційна інтерпретація суспільно-політичних відносин протягом 1919-1937 рр., важливими складовими яких є виборча система, громадянські права, формат вищих органів влади тощо.

При визначенні еволюції ролі громадських організацій в умовах утвердження тоталітарного режиму в Україні варто зважати на те, що усі невідконтрольні владі організації сприймалися як інструмент реваншу буржуазії, а відтак, прирікалися на знищення у процесі соціалістичних трансформацій. Головною умовою для створення та діяльності громадських організацій в рамках легального правового поля виступала повна лояльність до радянської влади та підконтрольність їй. Тому вже у 1918 році чисельні товариства закривали як “контрреволюційні”. Комуністичний режим намагався обмежитися створенням здебільшого культурно-просвітницьких товариств, інтегрованих у систему пропаганди нової ідеології. Для реалізації означеної мети створювалася відповідна законодавча база. Окремими сюжетами до відповіді на четверте питання доцільно вписувати розповіді про «Просвіти», товариство «Геть неписемність!», «Товариство культурного єднання з селом», «Спілку безвірників», Міжнародну організацію допомоги бійцям революції, профспілки, комсомол, піонерську організацію та інші. Практично всі організації наприкінці 1920-х років почали виконувати окреслені комуністичною партією завдання, займаючись історико-революційною, військово-патріотичною та ідеологічною роботою. Внутрішні інтереси та перспективи громадських організацій фактично зводилися нанівець. Здійснення нагляду та контролю за організаційними формами вияву громадської ініціативи в Україні покладалося на різні органи державної влади. Серед них відділ національних меншин НКВС України, Центральна міжвідомча комісія у справах союзів та громад, що входила до складу адміністративно-організаційного управління НКВС (МЕКОСО), ДПУ, Нарком'юст, Всеукраїнська надзвичайна комісія по боротьбі з

контрреволюцією, Центральна комісія національних меншин при ВУЦВК та Головоо- перком при РНК УСРР.

Засоби масової інформації ефективно використовувалися більшовиками для нав'язування українському суспільству „єдино правильної” думки з усіх питань суспільно-політичного життя. Щоб друковане та ефірне слово швидко і вчасно доходило до якомога чисельної аудиторії, більшовики за допомогою громадських організацій намагалися вдосконалити видавничу систему й розширити мережу радіомовлення в Україні. Для того, щоб засоби масової інформації приносили максимальну користь радянській системі, поряд із робсількорівськими організаціями було ініційовано діяльність ряду технічних товариств: “Друзі радіо”, “Друзі радянського кіно”, “Техніка – масам” тощо. Вони зобов'язані були стежити за ідеологічною “витриманістю” матеріалів преси й радіотрансляцій та сприяти владі у боротьбі з національно-свідомими українськими силами у цій сфері.

Питання для самоконтролю:

1. Які зміни у виборчій системі були задекларовані в конституції УРСР від 1937 р. ?
2. Коли і за яких обставин була ліквідована УКП (боротьбистів)?
3. Які функції покладались на Головне управління літератури та видавництв УСРР?

Теми рефератів

1. Тоталітарний контроль над культурною сферою суспільства.
2. Напрямки діяльності Товариства незаможних селян у 20-30 рр. ХХ ст.
3. Робсількори як інструмент формування тоталітарної системи.

Семінарське заняття 7. (4 години)

Тема: Формування репресивно-карального апарату та масові репресії в Україні у 20-30 рр. ХХ ст.

1. Постановка проблеми.
2. Історіографія та джерельна база.
3. Формування репресивно-карального апарату.
4. Боротьба з економічною контрреволюцією і репресії серед технічної інтелігенції в 20 – 30–х роках
5. Гоніння проти українських національної інтелігенції. Інспіровані справи підпільних націоналістичних організацій.
6. Репресії проти національних меншин.

7. Розгром українських компартійно-державних кадрів.
8. Репресії проти духівництва.
9. Чистка військових кадрів.
10. Чистка НКВС.

Джерела

1. Документи з науково - публіцистичного журналу «З архівів ВУЧК - ГПУ - НКВД – КГБ». Режим доступу:
<http://www.history.org.ua/index.php?urlcrnt=projects/select.php&seriaName=gru>
2. Документальна серія книг «Реабілітовані історією» (Науково-документальна серія книг «Реабілітовані історією» : у 27 т. / голов. редкол.: Тронько П. Т. (голова) [та ін.]). Режим доступу:
<http://www.reabit.org.ua/books/>
3. Реабілітовані історією. Донецька область – Донецьк : Регіон, (Науково-документальна серія книг «Реабілітовані історією» : у 27 т. / голов. редкол.: Тронько П. Т. (голова) [та ін.]). – Кн. 1 - 6 / [обл. редкол.: Демидко В. М. (голова) та ін.]. – 2004 - 2008.
<http://www.reabit.org.ua/books/dn/>
4. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917 - 1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. Документи та матеріали. - К.: «Либідь» - «Військо України», 1994. - Кн. 2. - 686 с.
<http://histans.com/LiberUA/5-325-00599-5/5-325-00599-5.pdf>
5. Звіти НКВС // Великий терор в Україні. «Куркульська операція» 1937–1938 рр. У 2-х частинах / Упорядн.: С. Кокін, М. Юнге; Ред. кол.: О. Довбня, М. Юнге, Р. Біннер, С. Кокін, Б. Бонвеч, І. Смирнова, Г. Бордюгов. – Ч. 1. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2010. – 614 с. – (Т. 4) <http://www.history.org.ua/?litera&kat=11&id=8489>
6. Справа «Польської Організації Військової» в Україні. 1920–1938 рр. / Упоряд.: С. А. Кокін, Р. Ю. Подкур, О. С. Рубльов. НАН України. Інститут історії України; Головна редколегія науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією» – К.:, 2011. – 472 с. Режим доступу з:
<http://www.reabit.org.ua/files/store/Poliaki.pdf>
7. Максудов С. Документи з архіву ОДПУ 1921-1927 рр. // Український історичний журнал. – 1992. – № 2
8. Доповідна записка голові ДПУ УСРР В.А.Балицькому // Україна в ХХ ст.: збірн. документів і матеріалів/ Упорядн. Слюсаренко А.Г. – Київ: Вища школа. – 2000. – С. 104 – 108; Повідомлення ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У про смерть М.О.Скрипника // Україна в ХХ ст.: збірн. документів і матеріалів/ Упорядн. Слюсаренко А.Г. – Київ: Вища школа. – 2000. – С.111.
9. Документи і матеріали / Шаповал Ю., Пристайко В., Золотарьов В. ЧК-ГПУ-НКВД в Україні: особи, факти, документи. – К.: Абрис, 1997. Доступно з:
<http://history.org.ua/LiberUA/966-531-017-8/966-531-017-8.pdf>

Література

1. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні. 1917 - 1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: кн. 1.- К., 1994. - 425 с. <http://histans.com/LiberUA/5-325-00598-7/5-325-00598-7.pdf>
2. Бажан О. Репресії серед духовенства та віруючих в УРСР в часи «великого терору»: статистичний аспект // 3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. - К.: Видавництво «Сфера», 2007. - №29. - с.7-18 – Режим доступу з http://history.org.ua/JournALL/gpu/gpu_2007_29_2/2.pdf
3. Білокінь С. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР. Джерелознавче дослідження. – К., 1999.
4. Білокінь С. Смерть митрополита Липківського // Людина і світ. – 1992.- №4. –С.27-34.
5. Бондарчук Ю. Кадрові втрати українських залізниць в ході масових операцій ДПУ–НКВС УСРР «по очищенню прикордонної смуги» / Ю. Бондарчук // Історія України: Маловідомі імена, події, факти. – 1997.– № 2. – С.239–245; Бондарчук Ю. Каральні операції органів НКВС України по вилученню «троцькістсько–зінов'євських елементів» на залізничному транспорті / Ю.Бондарчук // Історія України: Маловідомі імена, події, факти. – 1998. – №. 3. – С.125–136.
6. Бурденюк В. «Японський шпигун», або сумна доля чекіста / В. Бурденюк, В. Маринін // 3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 1994. – № 1, – С.111–117.
7. Бурденюк В. Дорога з пекла / В. Бурденюк // 3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 1995. – № 1/2. – С.166–176.
8. Бут А., Добров П. «Экономическая контрреволюция» в Украине в 20 – 30-е годы XX века: от новых источников к новому осмыслению. – Донецк, 2000.
9. Бут Г. Будьонівські вороги (Донбас): міфи та дійсність / Г. Бут, О. Бут // 3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 1997. – № 1/2. – С.109–118.
10. Вашкевич В. Політико–правові засади масових політичних репресій в Україні у 20–х – на початку 50–х років / В. Вашкевич, П. Фіров // Гіркий полин історії. – Миколаїв : Реабілітовані історією, 2003. – С.3–13.
11. Гнітько С. «Український інженерний центр» – філіал «Промпартії» в Україні (1930 – 1931 рр.) / С. Гнітько // 3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. –1999. – № 1/2. – С.142–155.12
12. Гнітько С. «Кадри вирішують все...» До 70–річчя судових процесів над технічною інтелігенцією / С. Гнітько // 3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 1998. – № 1/2. – С.80–95.
13. Даниленко В.М., Касьянов Г.В., Кульчицький С.В. Сталінізм на Україні: 20–30-і роки. – К., 1991.
14. Данилюк Ю. Боротьба з економічною контрреволюцією і репресії серед технічної інтелігенції в 20 – 30–х роках / Ю. Данилюк. // Масові репресії на Миколаївщині. – Миколаїв : Реабілітовані історією, 2000. – С. 8–37.13

15. Заручники тоталітарного режиму: репресії проти родин «ворогів народу» в Україні (1917-1953 рр.) / НАН України. Інститут історії України; Служба безпеки України. Інститут дослідження проблем державної безпеки. - К.: Інститут історії України, 2009. - 486 с.
16. Зінченко А. Визволитися вірою. Життя і діяння митрополита Василя Липківського. – К., 1997.
17. Ільєнко І. У жорнах репресій: Оповіді про українських письменників (За архівами ДПУ – НКВС). – К., 1995
18. Караючий меч революції в дії // Греченко В.А., Ярмиш О.Н. Україна у добу «раннього» тоталітаризму (20-ті роки ХХ ст.): Монографія. – Харків: Вид-во НУВС, 2001. – 276 с.
19. Касьянов Г. «Шахтинська справа» / Г. Касьянов // Під прапором лєнінізму. – 1989. – № 22. – С. 55–61.
20. Касьянов Г.В. Українська інтелігенція 1920–30-х рр.: соціальний портрет та історична доля. – К., 1992.
21. Касьянов Г.В., Даниленко В.М. Сталінізм і українська інтелігенція. – К., 1991.
22. Крайнік Р.М. Вітчизняна історіографія про репресії на промислових підприємствах України в 20–ті – початку 50–х років ХХ ст.// "Гілея (науковий вісник)": Збірник наукових праць.- К., 2009. Випуск 19.
23. Лихолобова З. Найбільша чистка в Донбасі / З. Лихолобова // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 1995. – № 1/2. – С.177–189.
24. Лихолобова З. Сталінський тоталітарний режим та політичні репресії кінця 30–х років в Україні: (Переважно на матеріалах Донбасу) / З.Лихолобова. – Донецьк : ДонДУ, 2006. – 279 с.
25. Лихолобова З. Судьбы командиров советской индустрии в 30–е годы: И. Кирилкин / З. Лихолобова // Правда через роки. Статті, спогади, документи. – 1999. – № 3. – С.99–107.
26. Лихолобова З. Тоталітарний режим та політичні репресії в Україні в другій половині 1930–х років (переважно на матеріалах Донецького регіону) / З. Лихолобова. – Донецьк : ДонДУ, 2006. – 279 с.
27. Нікольський В. Донбасівці репресовані у 1941 – 1945 рр. з політичних мотивів: результати загальних підрахунків / В. Нікольський // Правда через роки. Статті, спогади, документи. – 1999. – № 3. – С.42–50.
28. Нікольський В. Репресії за «лімітами» (1937 – 1938 рр.) // Український історичний журнал. – 2006. – № 3. – С.210–223.
29. Нікольський В. Статистика політичних репресій 1937 р. в Українській РСР / В. Нікольський // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2000. – № 2/4. –С.103–112.
30. Нікольський В. Статистика соціального складу репресованих радянськими органами державної безпеки у 1943 – 1957 роках / В. Нікольський // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2003. –№ 1. – С.103–129.
31. Нікольський В.М. Соціальний склад репресованих в Україні у 1937 р. // УІЖ. – 2005. – № 2. – С.141-162;

32. Нікольський В.М. Національні аспекти політичних репресій 1937 р. в Україні // УІЖ – 2001. – № 2. – С.74-89
33. Нікольський В.М. Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні (кінець 1920-х – 1950-і рр.): Історико-статистичне дослідження. – Донецьк, 2003. – 624 с.
34. Павленко Ю.В., Ранюк Ю.Н., Храмов Ю.А. "ДЕЛО" УФТИ 1935-1938 Киев: "Феникс" УАННП, 1998, 324 с. Отв. редактор
35. Парсенюк Б. Обычный инженер / Б. Парсенюк // Правда через роки. Статті, спогади, документи. – 1999. – № 3. – С.87–94.
36. Пашенко В. Держава і православ'я в Україні: 20-30-ті рр. ХХ ст.. – 1993.
37. Правда через года: Статті, воспоминания, документы. – Вып.1–6. – Донецк, 1995–2002.
38. Пристайко В., Шаповал Ю. Михайло Грушевський: Справа «УНЦ» і останні роки (1931 – 1934). – К., 1999.
39. Пристайко В., Шаповал Ю. Справа «Спілки визволення України». – К., 1995.
40. Репресоване „відродження”: Про трагічну долю української інтелігенції. – К., 1993
41. Репресоване „відродження”: Про трагічну долю української інтелігенції. – К., 1993
42. Соболь Петро Політичний терор проти провідників українізації на Миколаївщині: 1937-1938 роки // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. - Київ: Інститут історії України НАН України, 2002. - №7. - с.322-328
43. Трубенюк О. Українське робітництво за умов наступу тоталітаризму (друга половина 20–х – початок 30–х рр.) / О. Трубенюк // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2000. – № 2/4. – С.55–80.
44. Україна в добу "Великого терору" 1936 - 1938 роки. Київ "Либідь" 2009
45. Ульяновський В., Крижанівський О., Плохій С. Історія Церкви та релігійної думки в Україні: у 3-х кн. – К., 1994.
46. Хлевнюк О.В. «Большой террор» 1937–1938 гг. как проблема научной историографии // Историческая наука и образование на рубеже веков. – М., 2004. – С.445.
47. Ченцов В. Політичні репресії в Радянській Україні в 1920–ті роки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / В. Ченцов. – Дніпропетровськ, 2000. – 34 с.
48. Ченцов В. Політичні репресії в радянській Україні, 20–ті роки /В. Ченцов. – Тернопіль : Збруч, 2000. – 482 с.
49. Шаповал Ю. Людина і система. Штрихи до портрета тоталітарної доби в Україні / Юрій Шаповал. – К. : Інститут національних відносин і політології НАН України, 1994. – 270 с.
50. Шаповал Ю. Переддень і апогей великого терору / Ю. Шаповал // Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ – ХХ ст. Історичні нариси. – К. : Наукова думка, 2002. – С. 400–495.

51. Шаповал Ю. Україна 20 – 50-х років : сторінки ненаписаної історії / Юрій Шаповал. – К. : Наукова думка, 1993. – 350 с.
52. Шаповал Ю. Україна ХХ століття : особи та події в контексті важкої історії / Юрій Шаповал. – К. : Наукова думка, 2000. – 560 с.
53. Шаповал Ю., Пристайко В., Золотарьов В. Портрети / ЧК-ГПУ-НКВД в Україні: особи, факти, документи. – К.: Абрис, 1997. Доступно з: <http://history.org.ua/LiberUA/966-531-017-8/966-531-017-8.pdf>
54. Шитюк М. Масові репресії проти населення півдня України в 20–ті –50–ті роки ХХ століття / Микола Шитюк. – К. : Тетра, 2000. – 532 с.; Шитюк М. Здійснення насильницької політики влади на промислових підприємствах Півдня України / М. Шитюк // Історія України: маловідомі факти. – 2001. – № 12 – С.432–439.
55. Шитюк М.М. Еволюція репресивно-каральної системи в радянській Україні // Український історичний журнал. – 2001. – № 3.
56. Хаяли Р. Репрессивная политика советского государства в отношении крымских татар (1921–1941 гг.)// 3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. 2009. - № 1.

Методичні рекомендації. Метою семінарського заняття є розгляд формування каральної системи та масових репресій в Україні у 20-30 рр. ХХ ст. Вивчення даної теми допоможе студентам-історикам зрозуміти, що невід'ємною частиною тоталітарної системи влади був репресивний апарат, який повинен був тримати суспільні процеси під жорстким контролем, знищуючи будь-яку опозицію сталінському режиму, будь-які прояви інакомислення. Органи ДПУ – НКВС розгорнули масові репресії проти всіх прошарків населення. Формування суспільної свідомості в нових умовах національної держави вимагає переосмислення уроків історії, оволодіння об'єктивним історичним досвідом.

Важливими джерелами для вивчення теми є законодавчі акти, документи Комуністичної партії та органів влади, архівно-слідчі справи ЧК-ГПУ-НКВД, преса, джерела особового походження (спогади, листи), публікації яких містяться на сторінках науково-публіцистичного журналу «3 архівів ВУЧК - ГПУ - НКВД – КГБ», збірнику документів «Великий терор в Україні», документальній серії книг «Реабілітовані історією» тощо.

При розгляді третього питання доцільно звернути увагу етапам формування карально-репресивної системи в УСРР та основним складовим її діяльності. Зокрема, системі обліків, анкетуванню, паспортизації населення та мережі донощитва як інформаційній основі державної політики масового терору. Спираючись на наявні обліки неблагонадійних, матеріали суспільного облікування, політбюро ЦК ВКП(б) приймало чергові політичні рішення, спрямовані проти кожної соціальної групи. Відповідно до марксистсько-ленінської теорії боротьби класів, партія добирала населення, з яким мала намір співпрацювати. Решту – руками НКВД – ліквідовували.

Метою чисток чекістських кадрів було стимулювання беззаперечного виконання директив центру.

Питання для самоконтролю:

1. В якому році була створена ГПУ УРСР? Хто її очолив? Чи була діяльність ГПУ УСРР самостійною від московського центру?
2. Назвіть причини, хід і обставини сумнозвісної чекістської операції «Весна».
3. Скільки жертв НКВД було поховано у Биківнянському лісі?

Теми рефератів

1. Справа «Спілки визволення України».
2. «Куркульська операція» 1937–1938 рр.
3. «Український інженерний центр» – філіал «Промпартії» в Україні (1930 – 1931 рр.)
4. «Шахтинська справа»
5. Грушевський: Справа «УНЦ» і останні роки (1931 – 1934).
6. Справа" УФТИ 1935-1938 рр.
7. Доля членів Центральної Ради в СРСР.
8. Еволюція репресивно-каральної системи в радянській Україні.
9. В.Балицький.

Семінарське заняття №8 (4 години) Тема: «Голодомор в Україні 1932-1933 рр.»

1. Постановка проблеми.
2. Джерельна база.
3. Історіографія проблеми.
4. Соціально-економічні перетворення радянської влади в аграрному секторі економіки України наприкінці 20-х–на початку 30-х років. Голод 1931-1932 рр.
5. Хід і методи хлібозаготівель 1932 – 1933 рр. в УСРР.
6. Наслідки Голодомору 1932-1933 рр. в Україні.
7. Роль торгсинів у державній політиці під час Голодомору.
8. Політико-правова оцінка Голодомору в Україні 1932-1933 рр.
9. Висновки.

Джерела

1. Електронний архів Голодомору в Україні 1932–1933 років. Доступно з: <http://www.history.org.ua>
2. Колекції документальних джерел на офіційних сайтах Українського інституту національної пам'яті //Доступно з <http://www.memory.gov.ua>,

- Інституту історії України НАН України //Доступно з <http://www.history.org.ua>, Інституту демографічних та соціальних досліджень НАН України
3. Документи державних архівів України про Голодомор (Спеціальний розділ офіційного веб-порталу Державного комітету архівів України) Доступно з <http://www.history.org.ua>
 4. Голодомор 1932–1933 років в Україні: документи і матеріали / Упоряд. Р. Я. Пиріг; НАН України. Ін-т історії України. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 1128 с. - Доступно з <http://www.history.org.ua>
 5. Книги Пам'яті про жертви Голодомору 1932-1933 років в Україні: (загальні і по областях. - 2008. Доступно з <http://www.memory.gov.ua>
 6. Кульчицький С., Єфіменко Г. Демографічні наслідки Голодомору 1933 р. в Україні. Всесоюзний перепис 1937 р. В Україні: документи та матеріали – К., 2003. – 192 с. Доступно з <http://www.history.org.ua>
 7. Марочко, В., Мовчан О. Голодомор 1932-1933 років в Україні: Хроніка / НАН України. Інститут історії України. - К.:», 2008. - 294 с. - Доступно з <http://www.history.org.ua>
 8. Кульчицький С. В. Голод 1932-1933 рр. в Україні як геноцид: мовою документів, очима свідків — К.: Наш час, 2008. — 239 с.
 9. Кульчицький С.В. Голод-геноцид 1932 - 1933 рр. в Україні: Матер. до навч. курсу/ С.В. Кульчицький. - К., 2006. - 256 с
 10. Колективізація і голод на Україні, 1929–1933: 3б. док. і матеріалів. – 2-е вид./ Ін-т історії України та ін.; Редкол.: С. В. Кульчицький (відп. ред.) та ін.; – К., 1993. – 733 с.
 11. Гриневич Л. Хроніка колективізації та Голодомору в Україні 1927–1933. – Т. 1: Початок надзвичайних заходів. Голод 1928–1929 років. – Кн. 3 / К., 2012. – 264 с.
 12. [Спеціальне число часопису Інституту Гаррімана при Колумбійському університеті \(США\) The Harriman Review, Vol. 16, No. 2, присвячене роковинам Голодомору в Україні 1932–1933 рр. – Доступно з: http://www.harrimaninstitute.org](http://www.harrimaninstitute.org)
 13. Советская деревня глазами ВЧК-ОГПУ-НКВД. 1918–1939: Документы и материалы.
 14. ["Говорить о голоде считалось чуть ли не контрреволюцией" \(Документы российских архивов о голоде 1932-1933 гг. в СССР\) //"Отечественные архивы". – 2009. – № 2. – Доступно з: http://www.rusarchives.ru](http://www.rusarchives.ru)

Література

1. Веселова О. М., Марочко В. І., Мовчан О. М. Голодомори в Україні: 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947. Злочини проти народу / Інститут історії України. – Дрогобич:, 2008. – 273 с. - Доступно з <http://www.history.org.ua>

2. Веселова О. До проблеми геноциду українського народу голодом 1932-1933 рр. // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. - Київ: - №18. - с.101-112.
3. Вронська Т. В., Осташко Т. С. Шляхи надходження інформації про голодомор в Україні. – К., 2003. - с.746-756. Доступно з <http://www.history.org.ua>
4. Вронська Т.В., Осташко Т.С. Участь українських зарубіжних політичних та громадських організацій в акціях протесту 30-х рр. ХХ ст. проти голодомору в УСРР // УІЖ. – К., 2003. - №5. - с.65-81. Доступно з <http://www.history.org.ua>
5. Голод 1932–1933 років в Україні: Причини та наслідки / Редкол.: В. А. Смолій та ін. – К., 2003. – 888 с. - Доступно з <http://www.history.org.ua>
6. Голодомори в підрадянській Україні: Праці членів Асоціації дослідників голодоморів в Україні / Ред. О. Веселова. – К., Львів, 2003. – 724 с.
7. Гриневич В. Українсько-російські відносини у сфері дослідження питань голодомору 1932-1933 рр. // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. - Київ, 2008. - №18. - с.228-231 Доступно з <http://www.history.org.ua>
8. Гриневич Л. Соціальні почуття та політичні настрої червоноармійців в роки голодомору. – К., 2003. - с.638-649. Доступно з <http://www.history.org.ua>
9. Гриневич Л. Від заперечування до вимушеного визнання: про механізм входження теми голоду 1932-1933 рр. в офіційний публічний простір у СРСР та УРСР наприкінці 1980 рр. // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. - Київ, 2008. - №18. - с.232-244.
10. Граціозі А. Голод у СРСР 1931–1933 рр. та український голодомор: чи можлива нова інтерпретація? // УІЖ. – К., 2005. - №3. - с.120-131 Доступно з <http://www.history.org.ua>
11. Даниленко В. Партиїно-радянський актив у роки голодомору: Оріхівська справа. - Київ, 2003. - . - с.618-629. Доступно з <http://www.history.org.ua>
12. Даниленко В., Бондарчук П. „Українізація” і голод 1932-1933 років в Україні // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – К., 2008. - №18. - с.327-335.
13. Дорошко М. Керівна верства УСРР в умовах Голодомору 1932-1933 // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – К. 2008. - №18. - с.75-91 Доступно з: <http://www.history.org.ua>
14. Дровозюк С. Поведінка сільських активістів під час суцільної колективізації та голодомору українського народу (1932-1933 рр.) // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. Вип.34. – К., 2007. - №34. - с.67-79. Доступно з <http://www.history.org.ua>
15. Єфименко Г. Негативний вплив образу „81 млн. українців” на поширення правди про Голодомор // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – К., 2008. - №18. - с.375-380 Доступно з <http://www.history.org.ua>

16. Єфіменко Г. Значення результатів перепису 1937 р. для оцінки кількості жертв голодомору 1933 р. // Всесоюзний перепис 1937 р. в Україні. - К, 2003. - с.73-88. Доступно з <http://www.history.org.ua>
17. Єфіменко Г. Зміна векторів у національній політиці Москви в голодоморний 1933 р. // УІЖ. – К., 2003. - №5. - с.25-50 Доступно з <http://www.history.org.ua>
18. Єфіменко Г. Роль націонал-комуністів у голодоморі 1932-1933 рр.. - Київ - Нью-Йорк, 2003. с.329-341. Доступно з <http://www.history.org.ua>
19. Зімон Гергард Чи був голодомор 1932–1933 рр. інструментом “ліквідації” українського націоналізму? // УІЖ. – К., 2005. - №2. - с.118-131 Доступно з <http://www.history.org.ua>
20. Козицький А. Геноцид та політика масового винищення цивільного населення у ХХ ст. Навчальний посібник. – 2012.
21. Кокін С. Голодомор у контексті репресивної політики більшовицького режиму стосовно України // Проблеми історії України: факти, 2008. - №18. - с.422-436 Доступно з <http://www.history.org.ua>
22. Кононенко В. Голодомори в Україні як чинник радянської національної політики // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. – К 2008. - №13. - с.74-79 Доступно з <http://www.history.org.ua>
23. Кривоніс В. Соціальні функції органів "правопорядку" в період голодомору 1932-33 рр. в Україні // УІЖ. - Київ, 2004. - №1. - с.101-110 Доступно з <http://www.history.org.ua>
24. Кульчицький С. Голод 1932 – 1933 рр. в Україні як геноцид. – К., 2005. – 220 с.
25. Кульчицький С. Голодомор 1932-1933 рр.: механізми сталінського терору // УІЖ. – К., 2007. - №4. - с.4-26 Доступно з <http://www.history.org.ua>
26. Кульчицький С. Аналіз демографічної статистики // Демографічні наслідки голодомору 1933 р. в Україні . - Київ , 2003. - 2. - с.42-63. Доступно з <http://www.history.org.ua>
27. Кульчицький С. Географія голоду // Демографічні наслідки голодомору 1933 р. в Україні. – К., 2003. - 2. - с.63-72. Доступно з <http://www.history.org.ua>
28. Магрицька І. Голодомор 1932-1933 рр. в Україні: свідчення з території Луганської області. – К., 2003. - с.380-389. <http://www.history.org.ua>
29. Марочко В. Р. Конквест про Голокост і Голодомор // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. - К 2006. - №15. - с.365-373 Доступно з <http://www.history.org.ua>
30. Марочко В. Територія Голодомору в Україні // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. - К, 2008. - №18. - с.51-70 Доступно з <http://www.history.org.ua>
31. Марочко В. Визнання Голодомору 1932-1933 рр. в Україні - геноцидом: історичний факт політичного самоутвердження та морального зцілення нації // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. - Київ, 2007. - №16. - с.270-276 Доступно з <http://www.history.org.ua>

32. Марочко В. Торгсини Києва в роки голодомору (1932-1933 рр.) // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. – К., 2009. - №15. - с.63-77
Доступно з <http://www.history.org.ua>
33. Марочко В. Від Конвенції ГА ООН 1948 р. до Закону Верховної ради України 2006 р.: голодомор 1932–1933 рр. в Україні як факт геноциду українського народу // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. – К., 2008. - №13. - с.50-56
Доступно з <http://www.history.org.ua>
34. Марочко В. Російські архівні джерела та збірники документів про причини та обставини голодомору. - К, 2003. - с.41-50. Доступно з <http://www.history.org.ua>
35. Марочко В. Масове переселення колгоспників та одноосібників з Росії та Білорусії в Україну: приховування наслідків голодомору. - К, 2003. - с.467-473. Доступно з <http://www.history.org.ua>
36. Марочко В. Голодомор в українському селі // КОЛЕКТИВІЗАЦІЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА. – К., 2006. - 2. - с.178-199. Доступно з <http://www.history.org.ua>
37. Марочко В. Національні меншини в роки голодомору. - Київ, 2003. - с.527-532. Доступно з <http://www.history.org.ua>
38. Марочко В. „Зверніть увагу на Україну”: Сталін і голодомор. - Дрогобич: „Відродження”, 2008. - . - с.142-150. Доступно з <http://www.history.org.ua>
39. Марочко В. Молотов – творець голодомору в Україні. - Дрогобич, 2008. - . - с.158-164. Доступно з <http://www.history.org.ua>
40. Марочко В. Територія голодомору-геноциду. - Дрогобич: „Відродження”, 2008. - . - с.117-142. Доступно з <http://www.history.org.ua>
41. Марочко В. “Торгсин”: золота ціна життя українських селян у роки голоду (1932—1933) // УІЖ. - Київ, 2003. - №3. - с.90-103.
42. Марочко В. Концептуальні підвалини західноєвропейської та російської історіографії голодомору 1932—1933 рр. в Україні // УІЖ. – К.,2003. - №5. - с.125-144.
43. Марочко В. Сучасна зарубіжна історіографія голоду 1932-1933 рр. в Україні: нова чи стара інтерпретація? // УІЖ. – К., 2006. - №3. - с.186-199.
44. Марочко В. Територія Голодомору в Україні // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. - Київ, 2008. - №18. - с.51-70 - <http://www.history.org.ua>
45. Мейс Дж. Політичні причини голодомору в Україні (1932-1933 рр.) // УІЖ. - Київ, 1995. - №1. - с.34-48
46. Мейс Дж. Спадщина голодомору: Україна як постгеноцидне суспільство // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. - Київ, 2003. - №8. - с.465-468
47. Мейс Дж. Штучний голод 1933 р. в радянській Україні: що сталося й чому? // УІЖ. - Київ, 2007. - №1. - с.185-200.
48. Мовчан О. Міжнародна історична конференція "Голодомор в Україні 1932 - 1933 рр." // УІЖ. - Київ, 2004. - №4. - с.150-154.
49. Мовчан О. Голодомор. - К - Н-Й, 2000. - с.36-45[pdf]
<http://www.history.org.ua>

50. Нікольський В. Голодомор 1932-1933 рр. На Україні за матеріалами «Окремої папки» Політбюро ЦК КП(б)У // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – К., 2004. - №12. - с.84-93 Доступно з <http://www.history.org.ua>
51. Папакін Г. "Чорні дошки" Голодомору - економічний метод знищення громадян УРСР. Режим доступу з: <http://www.istpravda.com.ua/research/2010/11/27/6591/>
52. Пиріг Р. Історичні джерела вивчення людських втрат в Україні під час голодомору 1932-1933 рр. – К., 2003. - с.288-295. Доступно з <http://www.history.org.ua>
53. [Рафаель Лемкін Советський геноцид в Україні // «Сучасність». - № 11, 2008 р. –Доступно з http://www.memory.gov.ua](http://www.memory.gov.ua)
54. Сербин Р. Рафаэль Лемкин об украинском геноциде // Права людини в Україні. Режим доступу з http://mail.khpg.org/index.php?id=1241199640#_ftn17

Відеоматеріали

Документальний фільм «Живі». – Режим доступу:

www.videopager.ru/tag/Буковський

Методичні рекомендації.

Метою семінарського заняття є розгляд причини, ходу і наслідків Голодомору 1932-1933 рр. в Україні, виявлення української специфіки у методах здійснення хлібозаготівель 1932 р.

При розгляді вказаної теми доцільно ознайомитись з джерелами різного походження – законодавчими документами, матеріалами виконавчої влади, статистичними даними, періодичною пресою, матеріалами особового походження та фотоматеріалами. Бажано також спиратись на міжнародні правові матеріали.

При підготовці історіографії проблеми слід враховувати, що Голод 1932 – 1933 рр. був в СРСР забороненою темою. Керівники державної партії наважилися розповісти на XX з'їзді КПРС (1956 р.) про сталінський терор, спрямований передусім проти компартійно-радянської номенклатури та інтелігенції, але приховували до останньої можливості терор голодом у колективізованому селі. Лише після того, як українська діаспора домоглася створення в Конгресі США тимчасової комісії з розслідування подій 1932 – 1933 рр. в Україні, сталінське табу на згадування голоду було скасоване.

При розгляді четвертого пункту слід враховувати, що підірвані розкуркуленням і колективізацією продуктивні сили сільського господарства дедалі більше деградували через ненормальні економічні відносини, які склались між державою і одержавленими колгоспами. До 1932 р. площа посівів в Україні скоротилась на 20 %. Хлібозаготівельна кампанія 1931-1932 рр. завершилась повною конфіскацією зерна у колгоспів. Небажання селян працювати без оплати на колгоспних полях кваліфікувалося як «куркульський саботаж».

Для визначення особливостей ходу і методів хлібозаготівель в Україні необхідно детально проаналізувати діяльність хлібозаготівельної комісії на чолі з Молотовим, яка мала надзвичайні повноваження в Україні, постанову радянсько-партійного керівництва «Про заходи до посилення хлібозаготівель», запровадження натуральних штрафів та «чорних дошок». Варто розглянути в цьому контексті дії комнезамівців, загороджувальних загонів внутрішніх військ, бригад працівників ДПУ та інформаційно-пропагандистський супровід в засобах масової інформації.

В шостому питанні необхідно всебічно охарактеризувати наслідки Голодомору. При розгляді демографічних втрат слід враховувати різні методики їх визначення.

Питання для самоконтролю:

1. Визначте наслідки запровадження натуральних штрафів в ході хлібозаготівельної кампанії з врожаю 1932 р.
2. Якою була реакція міжнародної спільноти на повідомлення про голод в Україні?
3. Охарактеризуйте зміни в чисельності населення радянських республік за матеріалами переписів населення 1926, 1939 рр.?

Теми рефератів

1. А. Кестлер про життя українських мешканців у часи Голодомору 1932-1933 рр.
2. Планові переселення у постголодоморні села України.
3. Режим чорних дошок в період Голодомору 1932-1933 рр.

